Ш.Чоймаа, Т.Отгонтуул, Б.Чимгээ,
Ё.Мөнхбат, Г.Алтанбум

ҮНДЭСНИЙ БИЧИГ XII

Ерөнхий боловсролын 12 жилийн сургуулийн
12 дугаар ангийн сурах бичиг

Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухаан, Спортын
Яамны зөвшөөрлөөр хэвлэв.

Хоёр дахь хэвлэл

СУРГУУЛИЙН НОМЫН САНД ОЛГОВ.
БОРЛУУЛАХЫГ ХОРИГЛОНО.

Улаанбаатар хот
2019 он

ННА 74.2
ДАА 373
Ү-825

Үндэсний бичиг XII: Ерөнхий боловсролын 12 жилийн сургуулийн 12 дугаар ангийн сурах бичиг. /Чоймаа Ш., ба бус; Ред. Соронзон Д. - УБ.2018. -124х.

ТАНИХ ТЭМДЭГ

Үгийн учир

Бие дааж хийх дасгал ажил

Дүрмийн тайлбар

3 Дасгал

Энэхүү сурах бичиг нь "Монгол Улсын Зохиогчийн эрх болон түүнд хамаарах эрхийн тухай" хуулиар хамгаалагдсан бөгөөд Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухаан, Спортын Яамнаас бичгээр авсан зөвшөөрлөөс бусад тохиолдолд цахим болон хэвлэмэл хэлбэрээр бүтнээр эсхүл хэсэгчлэн хувилах, хэвлэх, аливаа хэлбэрээр мэдээллийн санд оруулахыг хориглоно.

Сурах бичгийн талаарх санал, хүсэлтээ textbook@mecs.gov.mn хаягаар ирүүлнэ үү.

© Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухаан, Спортын Яам

ISBN 978-99978-61-90-0

ᠭᠠᠷᠴᠠᠭ

ᠨᠢᠭᠡᠳᠦᠭᠡᠷ ᠪᠦᠯᠦᠭ ᠄ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠬᠡᠯᠡ ᠰᠣᠶᠣᠯ ᠙

ᠰᠤᠷᠤᠯᠴᠠᠯ ᠤᠨ ᠪᠣᠳᠣᠯᠭ᠎ᠠ ᠠᠰᠠᠭᠤᠯᠲᠠ ᠙

[illegible] ᠑᠖

[illegible] ᠓᠔

[illegible] ᠕᠔

ᠬᠣᠶᠠᠳᠤᠭᠠᠷ ᠪᠦᠯᠦᠭ ᠄ ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠠᠮᠠᠨ ᠂ ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠨ ᠵᠣᠬᠢᠶᠠᠯ ᠕᠘

ᠰᠤᠷᠤᠯᠴᠠᠯ ᠤᠨ ᠪᠣᠳᠣᠯᠭ᠎ᠠ ᠠᠰᠠᠭᠤᠯᠲᠠ ᠕᠘

[illegible] ᠔᠑

[illegible] ᠖᠖

ᠭᠤᠷᠪᠠᠳᠤᠭᠠᠷ ᠪᠦᠯᠦᠭ ᠄ [illegible] ᠗᠐

ᠰᠤᠷᠤᠯᠴᠠᠯ ᠤᠨ ᠪᠣᠳᠣᠯᠭ᠎ᠠ ᠠᠰᠠᠭᠤᠯᠲᠠ ᠗᠐

[illegible] ᠘᠙

[illegible] ᠑᠐᠔

[illegible] ᠑᠑᠗

[illegible] ᠑᠓᠑

Үйлийн алхам	ЭЗЭМШИХ ЧАДВАР	
Унших үйлийн алхам	Зөв хурдан унших	- Бүлэг сэдвийн хүрээнд сонгосон эхийг зөв, хурдан унших
		- Цахим орчинд боловсруулсан модон бар, хорголжин бар, бийрийн тиг, төмөр үзгийн тигээр бичсэн эхийг зөв, хурдан унших
		- Бүлэг сэдвийн хүрээнд байгаа гадаад үгийг зөв, хурдан унших
	Ухаарч ойлгож унших	- Эхийн гол санааг ухаарч ойлгож, хамтран ярилцах, дүгнэлт гаргах
		- Уншсан эхийн утгыг зөв ухаарч, асуултад оновчтой хариулах
		- Эхэд байгаа нэр томьёо, үг хэллэг, үгийн гарлын тухай ойлголттой болох, үгийн сангаа баяжуулах
	Эргэцүүлэн бодож унших	- Төрөлжсөн эхийн агуулгыг харьцуулж унших
		- Эхийн утгыг илэрхийлсэн ойролцоо ба эсрэг утгатай хэлц хэллэг, үг өгүүлбэрийг олох, харьцуулан ярилцах
		- Бүлэг сэдвийн хүрээнд сонгосон эхүүдийн агуулга, ач холбогдлыг тодорхойлон дүгнэх
Бичих үйлийн алхам	Зөв, сайхан бичих	- Кирилл болон үндэсний бичгийн зөв бичих зүй тогтлыг харьцуулан ялгааг таньж, зөв бичих
		- Үг хувилгах, үг бүтээх бүтээврийн хэлбэр, утга, зөв бичих дүрмийн онцлогийг таньж ухаарсны үндсэн дээр түүнийгээ кирилл бичгийн зөв бичих дүрэмтэй харьцуулан нягтлан, зөв, цэвэр, хичээнгүй сайхан бичих
	Дуурайн бичих	- Хичээнгүй бичгийн тигийг дуурайж өөрийн бичгийн хэвээ сайжруулан сайхан бичих
	Хөрвүүлэн бичих	- Кирилл болон галигаас хөрвүүлж зөв сайхан бичих, үндэсний бичгээр бичсэн эх өгүүлбэрийг кирилл үсгийн дүрмийн алдаагүй бичих
	Нүдлэн тогтоож бичих	- Уламжлалт бичлэгтэй үг, харь хэлний үг, дүрс ялган бичих үгсийг нүдлэн тогтоож, үндэсний бичгээр бичих
		- Монгол хэлний түүхэн хөгжлийн онцлог бүхий үг хэллэгийн утга гарлыг тайлбарлан бичсэнийг нүдлэн тогтоож, зөв бичих
	Дүгнэж, хувиргаж бичих	- Эх өгүүлбэрийн санааг тулгуур үгээр хураах, дэлгэрүүлэх, зүйр цэцэн үг, хэлц үгийн утга санааг хялбар дөхөм үгээр хувиргаж бичих
Бүтээх үйлийн алхам	Мэдээлэл цуглуулах, солилцох	- Төрөлжсөн буюу бүлэг сэдвийн хүрээнд багтсан эхтэй холбоотой мэдээллийг олох, цуглуулах, эрэл хайгуул хийх, мэдээллээ солилцох, хамтран ярилцах
	Дүн шинжилгээ хийх	- Мэдээлэл боловсруулж, чухал ба чухал бусыг ялгах, дүгнэх
	Зохион найруулах	- Үндэсний бичиг, өв соёлоороо бахархах, санаа бодлоо алдаагүй зөв сайхан бичих, тухайн сэдвийн хүрээнд зохион найруулж бичих
	Үзэл бодлоо илэрхийлэх	- Тухайн сэдвийн хүрээнд үндэсний бичгээр бичихдээ өөрийн үзэл бодлоо илэрхийлэх

МОНГОЛ ӨВ СОЁЛ

Соёл оршин тогтнохын боломж нөхцөл нь хэл юм.

Мамардашвили

1 а. Дуун ухаан буюу монгол хэл шинжлэлийн тухай уншаад, хичээнгүйлэн бичээрэй.

б. Асуултад хариулж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible]

сэтгэхүйн

1. Дуун ухаан гэж юу вэ?
2. Бичгийн хэлний онцлог юу вэ?
3. Бичгийн хэлний хөгжилд юу нөлөөлсөн бэ?

2 Эхээс ойролцоо утгат үгийг олж, нөхөж бичээрэй.

[illegible] ≈ .... [illegible] ≈ .... [illegible] ≈ .... [illegible] ≈ ....

Монгол хэлэнд адилтгах, харьцуулах, жиших утгатай "[illegible] -" (үли-) гэсэн үг бий. Үйлээс нэр үг бүтээх "- [illegible]" дагавар залгавал "[illegible]" (үлгэр) гэсэн үг бүтнэ. Орчлонгийн элдэв явдлыг жишээлэн өгүүлсэн зохиолыг "үлгэр" гэдэг. Мөн дээл хувцас хийх эх загварыг "үлгэр" гэж хэлдэг нь тус "[illegible] -" (үли-) гэсэн язгуурын утга билээ.

3 Эхээс дараах загварт тохирох үгийг олж бичээрэй.

1. үйл үндэс — үйлээс нэр үг бүтээх дагавар
2. үүсмэл үйл үндэс — үйлээс нэр үг бүтээх дагавар

4 Эхэд өнгөөр ялгасан үгсийн бичлэгийг ажиглаад дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичихдээ харьяалахын тийн ялгалын нөхцөлийг зөв дагуулж бичээрэй.

Алтайн уулс, лавайн эгшиг, далайн ус, хэл зүйн дүрэм, дэлхийн зураг, Хангайн нуруу, ахуйн хэрэглээ, тухайн зүйл, зурхайн ухаан, шагайн наадгай

5 Эхээс дараах загварт тохирох үгийг олж бичээрэй.

1. нэр үндэс — нэрээс үйл үг бүтээх дагавар — хэвийн дагавар — төгсгөх нөхцөл
2. нэр үндэс — нэрээс үйл үг бүтээх дагавар — хэвийн дагавар — тодотгон холбох нөхцөл

6 Холбоо үгийн утгыг ажиглаад, үндэсний бичгээр бичээрэй.

бэлгэ: зөн, өлзий, тэмдэг, амны, дэмбэрэл

бэлэг: дурсгал, баярын, сэлт, авах, өгөх

билиг: арга, оюун, авьяас, эрдэм, зүй

7 Дараах шүлгийг уншаад, даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

адгуу

8 Эхээс эсрэг утгатай үгийг нь олж, нөхөж бичээрэй.

≠ ....

≠ ....

≠ ....

9 Холбоо үгсийг тайлбартай нь зөв харгалзуулсан хэсгийг олоорой.

1 2 3 4 а. б. в. г.

а. 1в, 2г, 3б, 4а

б. 1а, 2г, 3б, 4в

в. 1б, 2в, 3а, 4г

г. 1г, 2а, 3в, 4б

10 Зүйр үгсийн утгыг ярилцаад, цэгийн оронд тохирох үгийг олж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

хэлдэг, гишгэдэг, болгоомж, хичээмж, үгийг, ижил,
хэмжээ, харах, улиг, билиг, хэнгэрэг, хашин

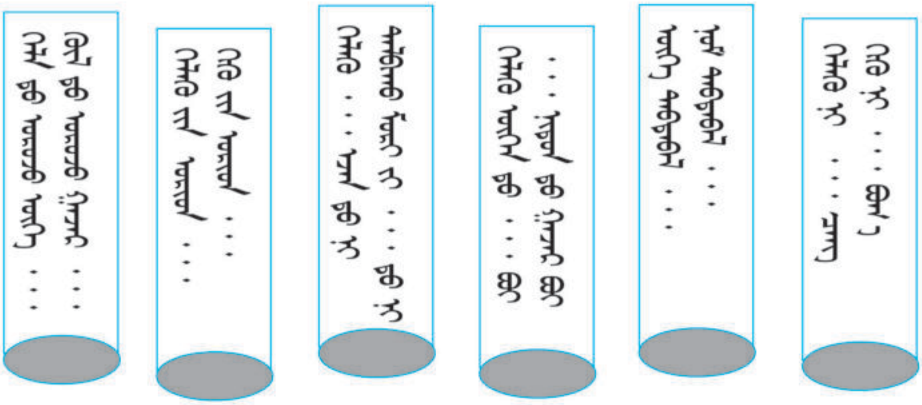

Дараах эхийг уншаад, өнгөөр ялгасан хэсгийг толь бичиг ашиглан, үндэсний бичгээр бичээрэй.

"... Хэл бол цустай адилхан үндэс угсааны мөнхийн үзүүлэлт байсаар ирсэн юм. Цусны бүлэглэл бусад шинж тэмдгээр аливаа хүний цусан төрлийн холбоог тогтоож болно. Түүн шиг хэл шинжлэлийн аргаар угсаатны гарвалыг тогтоож болно. Үгээ гээж мартах юм уу өөрчилж таних аргагүй хувиргачихсан байлаа ч гэсэн авиагаа бүр мөсөн гээчихсэн угсаатан дэлхий дээр үгүй байна.

Авиа гаргах эрхтнийг уг үндсээр нь өөрчлөөгүй цагт ямар ч угсаатан дуу авиагаараа танигдах билээ. Өөрөөр хэлбэл хүний дуу хоолой нь гарын өндөгний хээ хуар шиг давтагдашгүй өвөрмөц шинж тэмдгийг агуулсан онцгой үзэгдэл юм. Монголчуудын үг хэллэг нь дэлхийн дөрвөн тивд л ямар ч гэсэн цөөнгүй үлджээ гэдгийг баараггүй хэлж болно. Монголчуудаас юу үлдсэн бэ? гэдэг асуултад өгөх нэгдүгээр хариулт бол "хэл", "монгол хэл" гэж сэтгэл хангалуун бас баталгаатай хэлж болно ..."

Л.Түдэв. Монголчуудаас юу үлдсэн бэ?

11

а. Хэлний тухай онч мэргэн үгсийг уншиж, гол санааг ярилцаарай.

б. Кирилл бичгээр бичсэн зохиолчдын нэрийг үндэсний бичгээр бичихдээ гадаад үг тэмдэглэх зарчмыг санаарай.

Х. Абоян

А. Н. Толстой

А. М. Горький

И. С. Тургенев

12

Эхийг дахин анхааралтай уншиж, зохиолчдын нэрийг оноон үндэсний бичгээр бичээрэй.

Жишээ нь: "Эх хэл бол хүчит зэвсэг юм." И.С.Тургенев

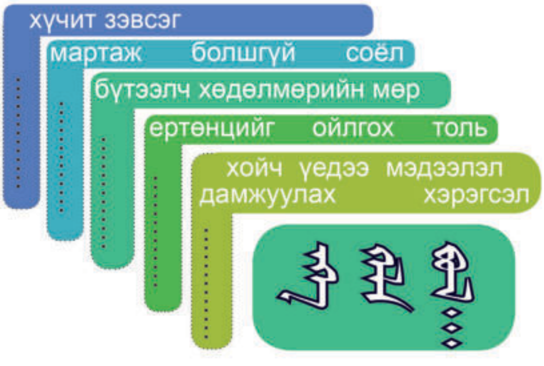

13 Дараах хүний нэрийн тайлбарыг уншаад өөрийн болон гэр бүлийн гишүүдийн нэрийг тайлбарлаарай.

Дараах нэрсийг таталган бичигтэй харьцуулан ажиглаж, гарын үсгээ таталган бичгээр бичиж сураарай.

14 Зүйр үгсийн утгыг ярилцаад, цэгийн оронд тохирох үгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

хугарах, хугар, тогос, аврахгүй, аврахгүй, олохгүй, арилахгүй, хир, хир

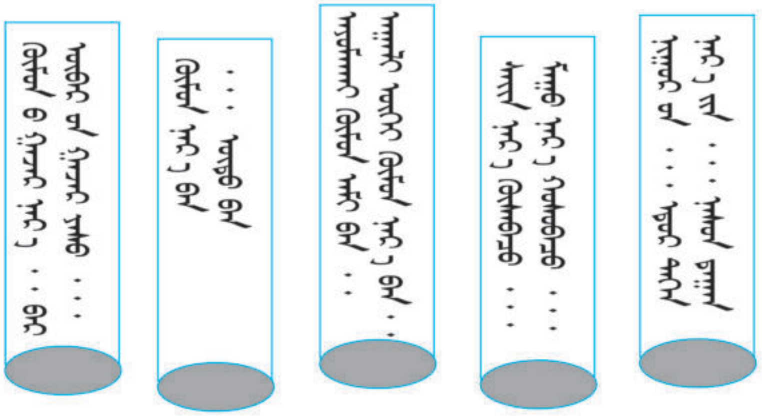

15 2015 онд баталсан "Монгол хэлний тухай хууль"-ийн хэсгээс уншаад, хуулан бичихдээ дагавар, нөхцөлийг зөв хувилгаж бичээрэй.

[illegible]

16 Эх хэлний тухай хуулиас зохих хэсгийг нөхөн бичээрэй.

[illegible]

....

....

[illegible]

....

....

17 Эхийг уншаад, даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

Эхэд гарч буй "соёл" гэдэг үгийн язгуур нь сургах, ухааруулах, гэгээрүүлэх гэсэн утгатай "соё- ᠰᠣᠶᠣ -" гэдэг үйл үндсэнд нэр үг бүтээх "-л - ᠯ " дагавар залгаж бүтжээ. Алив хүнтэй эв зүйтэй, найрсаг харилцаатай хүнийг "соёлтой хүн", оюуны болоод эдийн уламжлалт зүйлийг "оюуны соёл, эдийн соёл" гэж хэлдэг.

18 Дараах холбоо үгсийн утгыг зөв холбож, үндэсний бичгээр бичээрэй.

үндэсний соёл	харилцааны соёл	хэл соёл	соёлын өв	эрдэм соёл
нийгмийн хөгжлийн түвшин, соёл боловсролын цогц	үе улиран уламжлагдаж ирсэн эдийн болон оюуны зүйл	харилцааны чухал хэрэглүүр	тухайн үндэстний бүтээсэн үнэт өв	бусадтай зөв боловсон харилцах дадал

19 Үндэсний бичгийн тухай өгүүлсэн эхийг уншаад, гол санааг тодруулан ярилцаарай.

[illegible]

Монголчууд угтан ирж байгаа цагийг "ирээдүй" хэмээн хэлдэг. Үндэсний бичгээр [illegible] гэж бичдэг. Энэ үгийг бүтцээр задалбал, [illegible]+[illegible] болно. Монгол сэтгэлгээний үүднээс болоогүй үйлийг ирээдүй буюу "ирээгүй" гэж хэлдэг аж.

Монгол хэлний "-аагүй[4]" нөхцөлийг үндэсний бичигт эр үгэнд [illegible] · [illegible] эм үгэнд [illegible] · [illegible] гэсэн хувилбараар бичдэг.

бол-оогүй болоогүй	сана-аагүй санаагүй	ярь-аагүй яриагүй	хэл-ээгүй хэлээгүй
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

20 Дараах үгсийг цээжээр бичээд, зөв бичсэн эсэхээ эхээс нягтлаарай.

аялгуугаа, түүгээр, өнөөгийн, одоо, тээн, холтгох, сэтгэхүй, утга

21 Түлхүүр үгсийг ажиглаад хоёр эхийг хураангуйлан бичээрэй.

22 Эхэд буй дараах нэр, үйл язгуураас шинэ үг бүтээж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

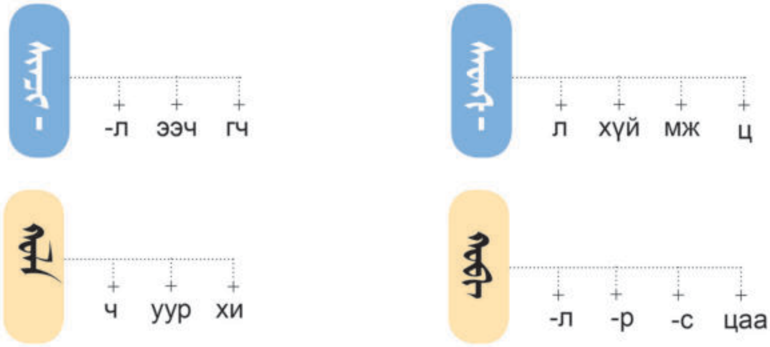

Дараах эхийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Өгэдэй хаан Хархорин хотод алтан ургийн хүүхдүүдийг сургадаг сургууль байгуулж түүндээ өөрийн хүү Хадаан, Тулуйн хүү Мөнх, Хубилай, Хүлэгү, Аригбөх нарт бичиг ном заалгаж байсны дээр бас хятад, перс зэрэг орны эрдэмтдээр хичээл заалгаж байсан тухай түүхэн тэмдэглэл байдаг ажээ. Хубилай хаан 1269 онд монгол сургуулиудыг байгуулж олон тооны эрдэмтэн багш нарыг хүмүүжүүлж байжээ. Юань гүрний 8-р онд монголоор суралцах улсын сургуулийг байгуулж, 14-р онд монгол сургуулийн хамаарах эрдмийн хүрээлэнг байгуулсан байна. Үүнээс үзвэл улсыг засах хаадыг бичиг номд сургаж, ухааны царааг нэмдэг байжээ.

Ш.Сүхбат. Монголчуудын сурган хүмүүжүүлэх өв уламжлал.

23 Эхийг уншаад, өдөр тутамдаа ямар сайн үг хэлж, ямар зохисгүй үг хэлдгээ цэгнэн ярилцаарай.

а. Нэр үгийн язгуур, үндсэнд залгаж, үндсэн үгийн утга дагуу жинхэнэ нэр болон малын насыг заасан нэр үг бүтээнэ.

Жишээ

-лан⁴

б. Үйл үгийн язгуур, үндсэнд залгаж, тухайн үйлийн шинж төлөв, үр дүнг илтгэсэн нэр үг бүтээнэ.

Жишээ

24

а. Тааврыг тааж, хариуг бичээрэй.

б. Тодруулсан хэсгийг монгол соёл, сэтгэлгээний үүднээс тайлбарлан ярилцаарай.

Э.Эрдэнэзуу. Монгол бичигт суралцах зугаатай тааврууд.

25

"Үг"-тэй холбогдох хэлц үг болон тайлбарыг нөхөж бичээд, өөрийн мэдэх хэлцээр баяжуулаарай.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠨ ᠬᠢᠯᠢ

26 Эхийг уншаад, улс орны дархан хилийн үнэ цэнийг эргэцүүлэн ярилцаарай.

[illegible]

галт уулын лаав

27 Дараах асуултад хариулж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

1. Монгол улсын хил гэж юу вэ?
2. Монгол улс БНХАУ-тай хэдэн онд хилийн гэрээ байгуулсан бэ?
3. Монгол улс ОХУ-тай хэдэн онд хилийн гэрээ байгуулсан бэ?

Монгол бичгийн хэлэнд үеэр дууддаг өвөрмөц онцлогоос шалтгаалж, үгийг дан үсгээр бус, эхний эгшгээр амилуулсан үеэр товчилдог. Товчилсон үгэнд нөхцөл залгахдаа сүүлийн үгийн төгсгөлийн үсгийг харгалзан дагуулна.

[illegible]

28 Товчилсон үгийг дэлгэрүүлэн бичиж, тийн ялгалын нөхцөлөөр хувилгаарай.

НҮБ	ҮТНС	МУИС	БСШУСЯ	ДЭМБ	МҮОНРТ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
-д -аар -ыг	-ийн -тай -д	-ийн -аас -ийг	-ыг -ны -д	-д -аар -ыг	-д -өөр -ийг

29 а. Хилтэй холбоотой үг хэллэгийг үндэсний бичгээр хөрвүүлэн бичээрэй.

б. "Хилийн багана, агаарын хил, усан хил" гэсэн ойлголтыг тайлбар толь бичиг ашиглан лавлаж үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible]			[illegible]
	овоо	агаарын	
	бүс	торгон	
	шугам	улсын	
	багана	дархан	
	зурвас	усан	

[illegible]

30 а. Монгол улсын хилийн захын дөрвөн цэгийн байрлалыг газрын зураг дээрээс олоорой.

б. Үндэсний бичгээр тоог тэмдэглэдэг ёсыг бататгаарай.

в. Хам тоо, тойм тоо, дэс тоо, дахих тоог үндэсний бичгээр бичиж, өгүүлбэр зохиогоорой.

[illegible]

31

Хүннү гүрнийг үндэслэгч Модун шаньюй газар нутгаа хамгаалсан түүхэн тэмцлийн тэмдэглэлийг уншаад, асуултын дагуу ярилцаарай.

1. Модун шаньюй хэрхэн сахилга бат тогтоосон бэ?
2. Дараах түлхүүр үгийг ашиглаад, эхийн гол санааг хураангуйлан бичээрэй.

Модун шаньюй

- Шаньюй

- дуут сум

- юэчжи

- газар

- Хүннү гүрэн

Холбох үг нь энгийн өгүүлбэр болон өгүүлбэрийн гишүүдийг холбох үүрэгтэй.
болбоос
бөгөөд
хийгээд
агаад
ба
бөгөөс
тулд
аваас
буюу
авч
атал
сацуу

32 Зүйр үгийг үндэсний бичгээр бичихдээ цэгийн оронд тохирсон холбох үгийг нөхөж бичээрэй.

1. Бие бөх ... нэгэн үеийн баатар
   Билиг бөх ... түмэн үеийн баатар.
2. Өвчин бага ... үхлийн шалтгаан
   Гал бага ... түлэхийн шалтгаан
3. Авах ... уул мэт чамлана
   Өгөх ... өчүүхэн ч болов харамлана.
4. Эрдмийн дээд эв мөн ... хилэнцэт нөхөртэй бүү нөхөрлө.

33 Эхийг уншаад ногоон өнгөөр ялгасан үгсийн утгыг тайлбарлан, ягаан өнгөөр онцолсон үгсийн бичлэгийг тогтоон аваарай.

[illegible]

уу? үү?	юу? юү?	бэ? вэ?	бүү, битгий	үл, эс	биш, бус	биз	буй за	билээ, бөлгөө	даа[2]
ᠤᠤ	ᠶᠤ	ᠪᠡ	ᠪᠦᠦ ᠪᠢᠲᠡᠭᠡᠢ	ᠦᠯᠦ ᠡᠰᠡ	ᠪᠢᠰᠢ ᠪᠤᠰᠤ	ᠪᠢᠵᠡ	ᠪᠤᠢ ᠵᠠ	ᠪᠢᠯᠡ ᠪᠦᠯᠭᠡ	ᠳᠠ
шүү	шиг	яахав дээ	л	ч	аа[4]	шүү дээ	сан	даг[4]	яахав
ᠱᠦ	ᠰᠢᠭ ᠰᠢᠭᠡ	ᠶᠠᠭᠤᠬᠠᠪ ᠪᠡ ᠳᠠ	ᠯ	ᠴᠤ	ᠠ	ᠱᠦ ᠳᠠ	ᠰᠠᠨ	ᠳᠠᠭ ᠳᠡᠭ	ᠶᠠᠭᠤᠬᠠᠪ ᠪᠡ

34 Эхэд буй дараах үйл язгуураас шинэ үг бүтээж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible] - : + дал + ц

[illegible] - : + аа + дал + -р

[illegible] - : + мж + лт

[illegible]

35 Гурван мөрний тухай дараах эхүүдийг багаар хамтран үндэсний бичгээр бичээрэй.

Хэнтийн нуруунаас эх авч урссаар Хөлөн нуур (Далай нуур)-аар дамжин Номхон далайд цутгадаг. 1264 км урт бөгөөд 1090 км нь Монголын нутаг дэвсгэр дээр урсдаг. Ус хураах сав газрын талбай 116,455 км^2 бөгөөд усны дундаж унал километр тутамд 1,2 метр. Хэрлэн мөрний орчим монголын түүхэн гол үйл явдлууд болж байжээ.

Хэнтийн нуруунаас эх авдаг, Хар мөрний нэгэн салаа гол юм. Ус хураах талбай нь 94,010 км^2. Зүүн хойд зүгийг чиглэн Монголын нутгаар 298 км урсаж, ОХУ-ын хилийг давж, Сибирийн Өвөр Байгалын хязгаарын нутгаар дайрна.

Монгол улсын төв, хойд хэсгээр урсах гол юм. 704 км урттай бөгөөд ус цуглуулах талбай нь 49,840 км^2. Хэнтий, Төв, Сэлэнгэ аймаг болон Улаанбаатар хотын нутгаар урсан өнгөрнө. Хамгийн өндөр цэг нь далайн түвшнээс дээш 2799.3 метр, хамгийн нам цэг нь 770 метрийн өндөр Орхон-Туулын бэлчир газар юм.

36

а. Дараах нуурууд аль аймагт байдаг вэ? Нөхөж бичээрэй.

б. Төрсөн нутгийнхаа байгалийн үзэсгэлэнт газруудын нэрийг үндэсний бичгээр бичээд, түүхийг нь олж мэдээрэй.

37 Эхийг уншаад даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

[illegible]

Хэнши-Ү

Монголын мэдээ сонин. 2009 оны 1-р сарын 30. №020 (1623).

38 Дараах түлхүүр үгсийг ашиглаад эхийн агуулгыг хураангуйлан бичээрэй.

39 Эхээс тохирох үгийг олж холбоо үгийг гүйцээн бичээрэй.

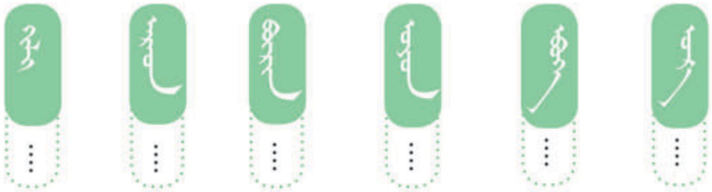

40 "Хи-" язгуураас үүссэн төрөл үгсийг холбон бичээд, кирилл бичигтэй харьцуулан ажиглаарай.

Эртний монгол хэлэнд «салгах, огтлох, тайрах таслах, хэрчих, хяргах, зүсэх, хусах» зэрэг үгсийн ерөнхий утгыг хадгалсан « ᠬᠢ – » гэсэн язгуур буй.

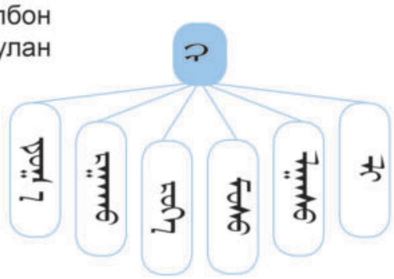

41 Эхийг уншаад, хичээнгүйлэн бичээрэй.

42 Эхээс тохирох үгийг нөхөж бичээрэй.

хил	→ ?	улсын / хуурын
сар	→ ?	өдөр / нар
харуул	→ ?	багаж / манаа
эв	→ ?	эм халиу / нэгдэл

43 Монголчуудын уламжлалт шагайн наадгайн нэгэн төрөл болох "төгс хаях" тоглоомын тухай уншаад, гэр бүлээрээ тоглоорой.

Б.Сарантуяа. Монголын цэнгээн наадам.

44 Дараах холбоо хоршоо үгсийг ажиглаад "төгс" хэмээх үгийн баялаг утгыг ухаж, цэгийн оронд тохирох үгийг нөхөж бичээрэй.

Дараах эхийг уншиж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

Нүүдэлчин монгол түмний зуун дамжин наадаж ирсэн өв соёлын уламжлалт наадгайн нэгэн төрөл бол шагайн харваа юм. Хүний тэсвэр тэвчээр, баг хамт олны хамтач, нийтэч ур чадварыг сорьсон наадгай билээ. Шагайн наадгайг 2015 онд Парис хотноо болсон ЮНЕСКО-гийн Соёлын биет бус өвийн конвенцийн ээлжит 9 дүгээр хуралдаанаар соёлын биет бус өвийн хүн төрөлхтний төлөөллийн жагсаалтад бүртгэн авчээ.

45 Эхийг уншаад, дараах даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

Шувууны даллага: Усны шувуу ирдэг хавар цагаар түмэн бодос сэргэж, үндэстэй бүхэн нахиалж, үртэй бүхэн үржин төлждөг жамыг бэлгэдэн буян хишгийг гуйх зан үйл.

а. Эхээс тохирох үгийг олж холбоо үгийг гүйцээн бичээрэй.

Зэмгүй их даллага иртүгэй - гэм зэмгүй, хар буруугүй сайн сайхан бүхэн ирэх болтугай.

Гаршуулж, сургаагүй зэрлэг адууны нэгэн төрлийг монгол хэлэнд "чихтэй" хэмээн нэрлэдэг. Бусад адууны төрлийн амьтнаас урт, дэлдэн чихтэй учир ийн нэрлэжээ. Харин "хулан" гэдэг үг нь эртний түрэг хэлэнд "чих" гэсэн утгатай бөгөөд хожуу монгол хэлэнд нэвтэрсэн үг болой.

Харилгүй их даллага иртүгэй - сайн сайхан бүхэн харьж буцалтгүй ирэх болтугай.

б. Эхээс тохирох үгийг олж бичээрэй.

өнхрөх- /бөмбөг/

өнгөрөх- /дамжин/

булга /амьтан/

булаг /шанд/

Хутагт их даллага: хувь хишигт даллага

46

Багаар хамтран даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

1. Цэцэн бэрийн үлгэрийн дарааллыг зөв байрлуулаарай.
2. Үлгэрийн гол санааг тодорхойлон ярилцаарай.
3. Багтаа оногдсон хэсгийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

1

2

3

мэлзээ

4

47 Баг тус бүр оногдсон даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

1 Эхээс эсрэг утгатай үгийг нь олж, нөхөж бичээрэй.

2 Дараах холбох үгсийг ажиглаад, адил утгат холбох үгийг эхээс олж бичээрэй.

3 Урт эгшгийг дараах үгстэй адил тэмдэглэсэн үгийг эхээс олж бичээрэй.

4 Дараах үгстэй ижил бүтэцтэй үгийг эхээс олж бичээрэй.

Шатрын нэгэн өвөрмөц хожлын тухай уншиж, өөрийн мэдэх хожлын чимэг үгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Таван сайхан буюу таван халуун гэдэг нь тэрэг, тэмээ, бэрс, морь, хүүгээр дараалан шалж таван нүүдлийн дараа мадлах хожил юм. Тус хожлыг дараах зургаас ажиглаарай.

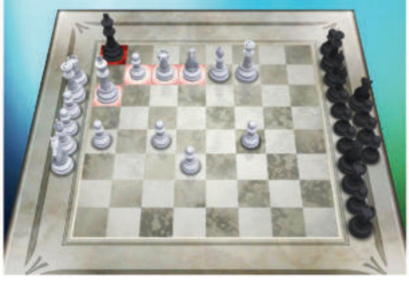

48

а. Туулийн тухай уншиж, үндэсний бичгээр бичээрэй.
б. Алтайн магтаалыг уншиж, дасгалыг ажиллаарай.

Тууль нь ардын аман зохиолын томоохон төрөл юм. Хэдэн мянган мөр шүлэгтэй бөгөөд шүлэглэж, хөөмийлж, цээжээр аялгуулан хэлдэг. Зарим урт туулийг бүлэг, бүлгээр нь сар өгүүлэх нь буй.

Монгол урианхайн туульчид тууль хайлахын өмнө "Алтайн магтаал" хайлдаг уламжлалтай. Алтайн магтаалыг хайлахад уул, усны эзэн савдаг баясан цэнгэж зуд турхан, ган гачиг, өвчин зовлонгүй энх тунх аж төрдөг хэмээн үздэг.

1

2

3

Б.Энхтүвшин ба бусад. Монгол тууль.

49

Загварыг ажиглаад, эхээс тохирох үгийг олж бичээрэй.

50 а. Эхэд буй "улиас, бургас" зэрэг үгийн бүтцэд орсон "су, сү (сун, сүн)" дагаврын тухай уншаарай.

"Сун~сүн су~сү" дагавар [illegible]	мод, ургамлын нэр									
Эртний монгол хэлэнд идэвхтэй хэрэглэж байсан [illegible] дагавар нь ургамал, амьтны нэр, тэдгээрийн бие эрхтэн, ялгадас, эрдэс бодис тэргүүтний нэрийг бүтээдэг.	хулс	хайлаас	гүйлс	монос	дэрс	нарс	улиас	царс	зэгс	бургас	аньс
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

б. "гөрөөс, адгуус, загас, шилүүс, нугас, мангис (дорго), ганьс (доргоны зулзага), хорвос (2 настай гахай), байдас (2 настай гүү)" зэрэг амьтны нэр, мөн "яс, бэлхүүс, нугас, гэдэс, цөс, шөрмөс, мөгөөрс, арьс, хүйс, хумс, үс" гэсэн биеийн эд, эрхтний нэрийг үндэсний бичгээр бичихдээ дээрх "су, сү (сун, сүн)" дагаврыг нягтлан ажиглаарай.

51 Эхийг уншаад, гадаад улс орны нэрийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible]

Эдгээр орнууд нь Өмнөд Африк, Саудын Араб, Австрали, Бразил, Канад, Хятад, Дани, Египет, Америкийн Нэгдсэн Улс, Франц, Грек, Энэтхэг, Ливан, Мексик, Норвеги, Шинэ Зеланд, Бүгд Найрамдах Доминикан Улс, Их Британи, Чехословак, Турк юм.

[illegible]

52 Эхийг уншаад, хүндэтгэлийн үгийг ялган бичээрэй.

гамин

Барон Унгерн

Ховд хотыг чөлөөлөх байлдааныг удирдан, ялалт байгуулсан учир Богд хааны зарлигаар Хатан баатар цол шагнасан.

Монголын төр, цэргийн зүтгэлтэн, Монгол улсын баатар. Ардын цэргийг үндэслэн байгуулагч, 1921 оны хувьсгалын удирдагчдын нэг.

Монгол албан бичгийн уламжлалд хувь хүн хоорондын захидалд бичигч этгээд өөрийгөө "молхи, мөхөс, мунхаг" хэмээн бичиж, хүлээн авах хүнээ өргөн бичдэг тогтсон ёс байжээ.

53 Эхээс ойролцоо утгат үгийг нь олж, нөхөж бичээрэй.

≈ .... ≈ .... ≈ .... ≈ ....

54 Эхээс тохирох үгийг цэгийн оронд нөхөж бичээрэй.

шуурдэх /эрж, хайх/ — *шуурдэх /хог/* ....

авгай /эхнэр, гэргий/ — *авгай /хүндэтгэн дуудах үг/* ....

эрхлэх /тоглох, туних/ — *эрхлэх /ажил, алба/* ....

55

а. Эхийг уншаад, утгыг ярилцаарай.
б. Тодруулсан үгсийг үгийн бүтцээр задлан тайлбарлаарай.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Цогт хун тайжийн "Дуутын хар чулуу"-д мөнхөлсөн шүлгийн хэсгийг үндэсний бичгээр хөрвүүлэн бичиж, тодруулсан үгсийн утгыг ярилцаарай.

Олз идэш олон ядагч хүмүүн хийгээд
Уул модонд явагч араатан хоёрын
Аху бие ангид болбоос
Алан идэхүйн агаараа нэгэн буй.

Хол ойроос хулгай хийгч хүмүүн хийгээд
Хотыг эргэн гэтэгч чоно хоёрын
Илт бие дүр өөр болбоос
Идэхүй хүсэх сэтгэлийн агаараа нэгэн буй.

Онон мөрөнд аху халуут эгч минь хийгээд
Орхон Туулд агч өвчит бид хоёр
Халх Оннигудын газар хол болбоос бээр
Хайрлан саналцахын агаараа нэгэн буй за.

Энэ биедээ эс золголцвоос
Үүнээс хойд төрөл тутамдаа
Эх нь ганц хүүхнээ хайрлах мэт
Элдэв үйлээр туслалцах болтугай.

56

Дүрс ялган бичих үгийн ялгааг ажиглаж, хэлц хэллэгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

- мөр мөрөөрөө
- мөр
- сураагүй
- сурсан
- сургахад
- сурахад
- сураг
- сураг

МЭДЛЭГ БАТАТГАХ ДАСГАЛ

1. "Соёл, үлгэр" гэдэг үгийг бүтцээр зөв задалсан хэсгийг олоорой.

а. б. в. г. а. б. в. г.

2. "Хэл бол хүний нийгмийн асар их бүтээлч хөдөлмөрийн мөр мөн" гэж хэн хэлсэн бэ?

а.	б.	в.	г.
А.Н.Толстой	Л.Түдэв	Х.Абоян	Д.Нацагдорж

3. "Монгол хэлний тухай хууль"-д зааснаар хэдэн оноос эхлэн төрийн болон өөрөө удирдах байгууллага албан хэргээ хос бичгээр хөтлөн явуулах вэ?

а.	б.	в.	г.	д.
᠒᠐᠒᠐	᠒᠐᠒᠒	᠒᠐᠒᠕	᠒᠐᠓᠐	᠒᠐᠓᠕

4. Монгол улсын хилийн баруун захын цэг аль аймагт байдаг вэ?

а. б. в. г.

5. "Хүнну гүрэн" гэсэн үгийг үндэсний бичгээр зөв бичсэн хэсгийг олоорой.

а. б. в. г.

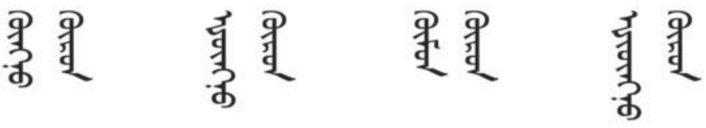

6. Үндэсний бичгээр "Хүүхдийн эрхийг хамгаалах үндэсний төв" гэсэн нэрийг зөв товчилж, өгөх оршихын тийн ялгалыг зөв дагуулсан хэсгийг олоорой.

а. б. в. г.

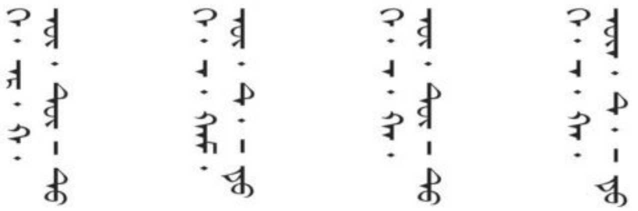

7. "Үйлээс нэр үг бүтээх "-лан[4]" дагавартай бүлэг үгийг олоорой

а. б. в.

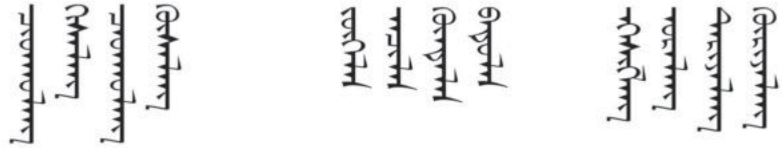

8. "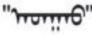" гэсэн үгтэй ойролцоо утгатай хэсгийг олоорой.

а. базах, барих

б. яаруу, тэвдүү

в. тайван, дөлгөөн

9. Үгийн бүтцээр зөв задалсан хэсгийг олоорой.

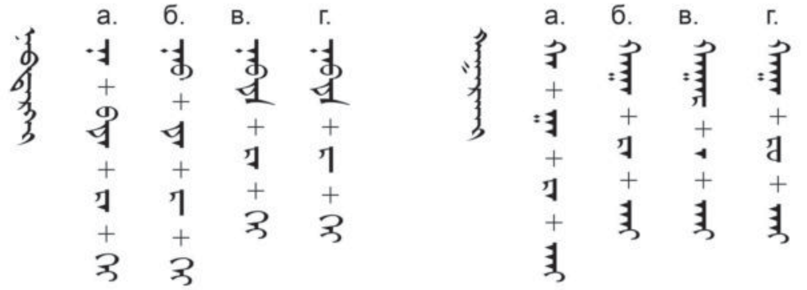

10. "Үйл үндэс + хэвийн дагавар + төгсгөх нөхцөл" гэсэн бүтэц бүхий үгийг олоорой.

а. б. в. г. д. е. ё.

11. "[illegible] –" гэдэг язгуур ямар утгатай вэ?

а. [illegible]

б. [illegible]

в. [illegible]

г. [illegible]

12. "Газар бол улсын үндэс" гэж хэн хэлсэн бэ?

а. Чингис хаан

б. Түмэн шаньюй

в. Модун шаньюй

г. То ван

13. Монголчуудын уламжлалт наадгайн нэгэн төрөл "Төгс хаях" хэмээх тоглоомыг юугаар наадаг вэ?

а. [illegible]

б. [illegible]

в. [illegible]

г. [illegible]

14. "Гурван мөрөн"-ийг зөв нэрлэсэн хэсгийг олоорой.

а. [illegible]

б. [illegible]

в. [illegible]

г. [illegible]

15. Шатарт "Таван халуун" хэмээн нэрлэсэн ямар хожил байдаг вэ?

а. тэрэг, тэмээ, бэрс, морь, хүүгээр дараалан шалж таван нүүдлийн дараа мадална.

б. тэрэг, ноён, бэрс, морь, хүүгээр дараалан шалж таван нүүдлийн дараа мадална.

в. хүү, тэрэг, бэрс, морь, тэмээгээр дараалан шалж таван нүүдлийн дараа мадална.

1

а. Нүүдэлчний соёлыг өвлөн уламжилж ирсэн малчны тухай эхийг уншаад, зөв дараалалд оруулж, товчлон бичээрэй.

б. Бусад ажил мэргэжлээс ялгарах малчин хүний ажлын онцлогийг тоочин ярилцаарай.

1

2

3

4

2 Монголчууд хүнтэй анх уулзаад "нүдэнд дулаан, нүдэнд хүйтэн" гэх зэргээр тухайн хүний хэр хэмжээг барагцаалан тодорхойлдог. Нүд нь харах эрхтнээс гадна тухайн хүнийг бүрэн илэрхийлэх чухал эрхтэн учир "нүд"-тэй холбоотой үг хэллэг түгээмэл байдаг.

1. Дараах хэлцийн утгыг тайлбарлан бичээрэй.

2.Тайлбарыг уншаад, тохирох хэлц үгийг нөхөж бичээрэй.

3 Нэрээс үйл үг бүтээх "- ᠵᠢ -ж" дагавраас үүссэн хоёр бүлэг үгсийн ялгааг ажиглаад тайлбарлаарай.

Эртний монгол хэлэнд одоогийн “орших” гэдэг үгийн утгыг “а-” хэмээх үйл үгээр илэрхийлж байв. Монголчууд ажил, амь, амьдрал, ахуй зэрэг үгийг мөнөөх “а-” язгуур үндсээс үүсгэн нэрлэсэн ажээ. "Бай-", "а-" хэмээх хоёр туслах үйл үгийн утга нь ерөнхийдөө ижил боловч "а-" язгуур нь эртний монгол хэлэнд "амьд оршин байх" хэмээсэн гүнзгий утгатай байжээ.

"Монголын нууц товчоон"-д "Эх Алан-Гоаг үгүй болсны хойно ах нар дүү нар тавуул адгуус идээгээ хуваалдахдаа Бэлгүнүтэй, Бүгүнүтэй, Буху-хатаги, Бухуту-салжи дөрвүүл авалцав. Бодончарт мунхаг бядуу хэмээн урагт үл тоон хувь эс өгөв. Бодончар урагт эс тоогдож, энд атал юун хэмээж, гол даарьт годил сүүлт орог шунхлыг унаж, "үхвээс үхсүгэй! аваас асугай" хэмээж Онон мөрөн рүү зорчиж тавив." хэмээн гардаг. Энд "атал" гэдэг нь ах дүүтэйгээ хамт амьдран орших гэсэн утгатай бөгөөд "аваас асугай" гэдэг нь "амьдарваас амьдарсугай" гэсэн утгыг илтгэж байгаа юм.

"А-" язгуурын үйлийн нөхцөлөөр хувилсан жишээ үгс: атал, ажээ, ажгуу, агсаар, авай, агаад, авч, асан гэх мэт.

4

а. Мал аж ахуйгаа дагаж, нүүдэллэн амьдардаг монголчууд нарны тусгалаар цагийг хялбар баримжаалан мэддэг байжээ.
б. Эхийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

Ц.Шагдарсүрэн. Монголчуудын утга соёлын товчоон.

5

Цаг баримжаалан хэлдэг үгсийг тогтоож, цагийн тоон илэрхийллийг уламжлалт нэршилтэй тохируулаарай.

7^{40}-9^{40}

6 Эхийг уншаад, цаг агаарыг тандан мэдэх үг хэллэгийг ярилцаарай. Бидний өвөг дээдэс байгалийн үзэгдлийг зуун зууны турш ажиглан шинжсээр нэгэн цул мэдлэгийг бүтээжээ.

од үстэх

Ц.Шагдарсүрэн. Монголчуудын утга соёлын товчоон.

7 Дараах байгалийн үзэгдлийг ажаад, юу гэж шинждэг вэ ?

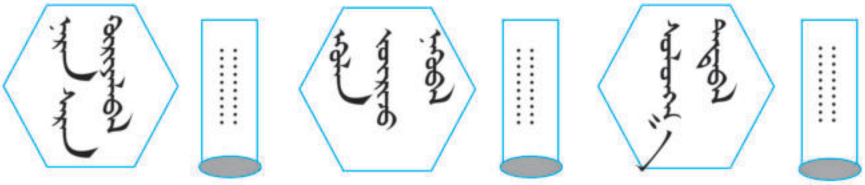

8 Бүтцээр задалсан үгийг ажиглаад, дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

хөнгөн	+	р	+	үүл	+	сээр
дулаан	+	р	+	уул	+	саар
зузаан	+	р	+	уул	+	саар
зөөлөн	+	р	+	үүл	+	сээр
ногоон	+	р	+	уул	+	саар

9 Эхийг уншиж, гадаад үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Марко поло

Н.М.Пржевальский

Венец

10 Дараах төрийн далбаануудыг ажиглаад улс орны нэрийг нийслэл хотын хамт үндэсний бичгээр бичээрэй.

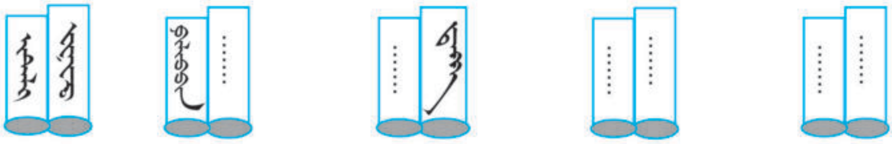

11 Дараах өвөрмөц хэлцийг уншаад, тайлбартай нь зөв тохируулж бичээрэй.

а. б. в. г. д.

1. Сүр бадруулах, хэтрүүлэн ярих
2. Давхар гарлага гарах
3. Юмны учир мэдэхгүй, оромдож хийх
4. Нэгэнтээ айж сүрдсэн зангаа үл гээх
5. Бие биеэ сайн мэдэх

12 Эхийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Тэмээг ботгонд нь ногтолж аргамжин, уяа хөтөлд сургадаг. Торомд нь хамрыг нь цоолон буйллаж унаж сургана. Ингэхдээ тэмээний тарга тогтворжсон өвлийн эхэн цагт сургавал тарга хайлахгүй. Эсвэл хаврын улиралд тэмээний тарга нимгэн байхад сургавал хүч бага зарна.

Тэмээний тухай сонирхолтой баримтуудыг уншаад хичээнгүйлэн бичээрэй.

Дөч хүрсэн эр ? ? ? ? дөрөө / дөрвөө ? ? ? ? дарсан ат

13

а. Эхийг уншаад "Өсөх малын зүс нэг" гэдгийн учрыг тайлбарлан ярилцаарай.

б. Малын зүсийг тоочин үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible]

Ц.Шагдарсүрэн. Монголчуудын утга соёлын товчоон.

14

а. Эхээс холбоо үгийг олоод, нөхөж бичээрэй.

б. Байгалийн үзэгдлийг илтгэх өөрийн мэдэх холбоо үгийг бичээрэй.

Үндэсний бичигт хэлний үзүүрийн "н", хэлний угийн "н" хоёрыг ялган бичдэг.

	Үндэсний бичгээр сүүл "н"- буюу хэлний үзүүрийн "н"-ээр төгссөн байвал " " нөхцөлийг дагуулна.
	Үндэсний бичгээр их инхлэг буюу хэлний угийн "н"- ээр төгссөн байвал " " нөхцөлийг дагуулна.

сонингийн, Ринченгийн ✗ | Сүрэний, байшины ✗

сонины, Ринчений ✓ | Сүрэнгийн, Байшингийн ✓

15 Дараах эхийг уншаад, үндэсний бичгээр бичээрэй.

Эх нь эндсэн болон эхдээ гологдсон ботгыг ингэнд авахуулахын тулд морин хуурын аялгуу, ингэ хөөслөх дууг уянгалуулан дуулдаг. Ингэ хуурын аялгуунд уярч, нүднээс нь бөөн бөөн нулимс асгарч үүрийн гэгээ, үдшийн бүрийгээр ботгоо авдаг байна.

Төл авахуулах ая дуудлага, тэр дундаа ботго авахуулах зан үйлийг Намиби Улсын нийслэл Виндхук хотноо Соёлын биет бус өвийг хамгаалах "ЮНЕСКО-гийн Засгийн газар хоорондын хорооны ээлжит X хуралдаан"-аар "Яаралтай хамгаалах шаардлагатай соёлын биет бус өв"-ийн жагсаалтад бүртгэжээ.

16 "Ингэ хөөслөх" дууны хэсгийг уншаад, хичээнгүйлэн бичээрэй.

Д.Цэрэнсодном. Монгол аман зохиолын тайлбарт дээж бичиг.

17 а. Дараах "-аач^4 - , - " бүтээврээр хэлбэржсэн бүлэг үгсийг харьцуулан ажиглаарай. Ямар ялгаа байна вэ?

б. Кириллээр бичсэн үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

ухаараач	шинжээч *(хүн)*
явуулаач	судлаач *(эрдэмтэн)*
өгөөч	зураач *(хүн)*
сэрээч	бичээч *(хүн)*

18 Ж.Шагдарын үг, Х.Сэргэлэнгийн аялгуу "Хаврын найраг" хэмээх дууны үгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Аргалын удамт хонин сүрэг маань
Алагланхан сувдранхан өсөж байна
Халзан цагаахан хурганууд нь хө
Хашаа дүүрэн тоглонхон байна

Ай хө зэ хө ай түмэн сүрэг ээ
Үй түмээр өсгөсөн
Малчин түмний минь алдар аа
Малчин түмний минь алдар аа

Янгирын удамт ямаан сүрэг маань
Ихэрлэнхэн ижилдэнхэн өсөж байна
Яргүй цэнхэр ишигнүүд нь хө
Ямаан хадандаа дүүлэнхэн байна

Тахийн удамт адуун сүрэг маань
Тал дүүрэн тарханхан бэлчиж байна
Босоо төрсөн унаганууд нь хө
Борви тэнийн хурдланхан байна аа

Хавтгайн удамт тэмээн сүрэг маань
Хангал говьдоо хүрэнтэнхэн бэлчиж байна
Борхон хөөрхөн ботгонууд нь хө
Бүрдэн дундаа буйланхан байна аа

Туурын удамт үхэр сүрэг маань
Тухтайхан налайгаад бэлчиж байна
Ижил хөөрхөн тугалнууд нь хө
Ижийтэйгээ нааданхан байна аа

19 Малын уг удмыг заасан үгийг дээрх дуунаас олж нөхөж бичээрэй.

20 Ямаатай холбоотой үг хэллэгийг тайлбартай нь зөв тохируулаарай.

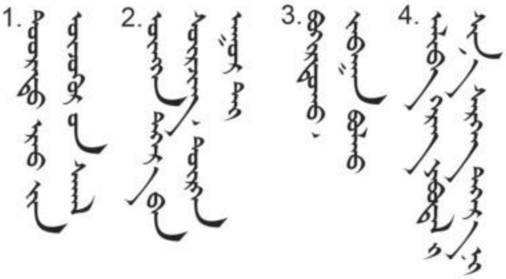

1.
2.
3.
4.

- Ямаан сахал
- Халтар ухна болох
- Ямааны мах халуун дээрээ
- Ямаан омог

21 Оньсогыг таана, хариуг бичээрэй.

Таван хошуу малтай нягт холбоотой бэлгэдэл, цээрийн ёс байдаг. Үүнийг анхааран уншиж хэвшүүлээрэй.

- Мал тоолохдоо ганц хуруугаар дохиж тоолохыг цээрлэнэ. Зөрчвөөс малын хишиг буян дундарч, хот хоосорно.
- Мал сүргийн дундуур морь, унаатай гарахыг цээрлэнэ. Сүрэг сарниж, хишиг буян зайлна хэмээдэг.
- Мал хөнгөлөх, тамгалах үеэр дув дуугүй байхыг цээрлэнэ. Заавал "сүрэг сүрэг" хэмээн малаа өсч үржихийг ерөөнө.
- Малын ясыг үнс, хогтой хамт хаяхыг цээрлэнэ. Амны хишигт муу хэмээдэг.
- Малын хойноос харж, морь харахыг цээрлэнэ. Зөрчвөөс мал сүргийг тэтгэх тэнгэр нь хаяна гэдэг.
- Малын хойноос шороо цацахыг цээрлэнэ. Зөрчвөөс мал сүрэг тоос товрог мэт болно гэдэг.
- Малд явсан хүн гар хоосон харьж ирэхийг цээрлэнэ. Аргал түлээ зэргийг түүж ирнэ.
- Малыг хот хороон дотор төхөөрөхийг цээрлэнэ. Зөрчвөөс хот хороо бузартаж, малын хишиг буян зайлна гэдэг.

Кирилл бичгээр адил бичдэг бүтээврийн ялгааг уншиж, үндэсний бичгээр бичихдээ зөв бичиж сураарай.

[illegible]	Нэр үгийн үндсэнд "-вч" дагавар залгаж "бүрхэж далдлах, халхалж хамгаалах хэрэгслийн нэр" бүтээнэ.	[illegible]
[illegible]	Дутагдан холбохын "-вч" нөхцөлийг үгийн төгсгөл харгалзахгүй шууд залгана.	[illegible]

Дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичээд ангилаарай.

оровч, гэгээвч, сонсовч, тохойвч, бугуйвч, дуудавч, шалавч, уншивч, өвдгөвч, тусавч, салхивч, холдовч, халхавч, улавч, баривч, оловч

22 а. Өндөр гэгээн Занабазарын захиж сургасан зан үйлийн бэлгэдэл, сургамж айлдварын санааг ярилцаарай.

[illegible]

дагаар

б. Эхийн төгсгөлийн хэсгийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

[illegible]

Өндөр гэгээн Занабазар нь XVII зууны Монголын бурхны шашин, урлаг, соёлын нэрт зүтгэлтэн. Таван настай байхад нь Монголын анхдугаар Богдоор өргөмжлөн шарын шашны тэргүүнд залжээ.

Ш.Чоймаа. Монгол ёс заншил, уламжлалт ухаанаа заан сургагч нарт тус дэм.

Эрт үед гүйлгээнд хэрэглэдэг байсан хэвд цутгасан мөнгө.

"-аар[4], - ᠷ" нөхцөлийг үйл үгийн үндсэнд залгаж, үйлийн зорилгыг заана. "алс газар сураар одох" гэвэл алс нутагт сурахын тулд одох гэсэн санаа. Манайхан өдөр тутмын цаг тооны бичигт "хол газар явaар одогсод ... мөрөө гарга" гэж бичсээр байна. Тэгэхээр бид цаг тооны бичгийг уншаад зүй нь, хэрвээ хол газар одох бол зорьсон газраа хүрснийхээ дараа тэндээ мөрөө гаргана гэж ойлгох ёстой ажээ.

"хол газар явaар одогсод ... мөрөө гарга" ✗

"Хол явах хүн ... мөрөө гарга" ✓

23 Эхээс тохирох үгийг олж бичээрэй.

а.

нуух (далдлах)	*дэв- (далавч)*	*хий (агаар)*
нуух (хөөрөгний)	*дэв (зэрэг)*	*хий- (ажил)*

б.

оюун (ухаан)	*хавар (улирал)*	*гүүр (зам)*
оюу (номин)	*хамар (ам)*	*хөөрөг (даалин)*

Тасралтгүй үргэлжлэх утга илтгэх үгсийн бичлэгийг тогтоож, холбоо хоршоо үг бүтээгээрэй.

Өгөх, оршихын тийн ялгал "ᠳᠤ · ᠲᠤ"-ын эртний "ᠳᠤᠷ" хувилбар нь цагийн утгат зарим үгсийн үндсэнд шингэж хамт бичигдэх болжээ.	ашид	мөнхөд	үүрд	үргэлжид	насад	хэзээд	туршид	өнөд

24 Эхийг уншаад, кирилл бичгээр хөрвүүлээрэй.

Монголчууд эртнээс элдэв өвчин хуучийг хоол хүнсээрээ анагаан эдгээж ирсэн уламжлалтай.

Бүрэнтөгс. Монголын идээн товчоо.

25 Эхээс тохирох үгийг олж бичээд, зүйр үгийн утгыг ярилцаарай.

26 Дараах "-ч - ᠴᠢ" бүтээврээр хэлбэржсэн бүлэг үгсийг харьцуулан ажиглаад, үндэсний бичгээр бичээрэй.

үнэнч	жолооч
худалч	хуульч
ажигч	тогооч
соёлч	манаач

27 Эхийг уншаад, хичээнгүйлэн бичээрэй.

Бүрэнтөгс. Монголын идээн товчоо.

28 а. Үндэсний бичигт урт эгшгийг тэмдэглэдэг зарчмыг өгсөн үгтэй зөв харгалзуулаарай.

б. Урт эгшгийг тэмдэглэх зарчим тус бүрд таван жишээ бичээрэй.

- Эгшиг + Г + Эгшиг
- И + й + А/Э
- Ижил эгшиг
- Ижил бус хоёр эгшиг
- Богино эгшгээр тэмдэглэж уртаар дуудах

29 Дэвсгэр "д" гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгсийг зохих дагавар нөхцөлөөр хувилгаж, холбоо үг бүтээгээрэй.

а.

нэгд-	-сэн	улс
жолоод-	х	эрх
наад-	м	тоглоом
багад-	сан	гутал
шийд-	(э)х	асуудал
дад-	лага	ажил
томд-	сон	хувцас

б.

бурхны	айлд-	вар
ирцийн	бүрд-	гэ-л
сүүний	үйлд-	вэр
шавжны	уст-	га-л
ажлын	удирд-	мж
мөнгө	зээлд-	гч
хүсэл	мөрөөд-	л

30

а. "Монгол адуу" эхийг уншаад, адуутай холбоотой соёл, зан үйлийн тухай ярилцаарай.

б. Бүтцээр задалсан үгсийг зөв холбон бичээд, дүрмийг тайлбарлаарай.

Д.Баянбат ба бусад. Монгол адууны нэвтэрхий толь.

"Монголын нууц товчоон"-д мал хариулж явахыг "адуулах" гэж хэлж байсан. Хариулах гэдэг үг нь хожуу үүссэн үг бөгөөд бүтцээр задалбал буцах, эргэх гэсэн утгатай "харь-" гэдэг үйл үгэнд үйлдүүлэх хэвийн "-уул" дагавар залгаж бууц, хотондоо эргүүлж авч ирэх гэсэн "хариул" гэдэг үг үүсчээ. Түүнчлэн "хариу" гэдэг нэр үгэнд үйл үг бүтээх "-л(а)" дагавар залгаж үүссэн "асуултад хариулах, ач хариулах" зэрэг үг бий. Кирилл бичигт нэг хэлбэртэй боловч хоёр өөр бүтэцтэй үг учир үндэсний бичигт гэж ялгаатай бичдэг байна.

31 Оньсогыг таагаад, хичээнгүй бичгээр бичээрэй.

Оньсогын хариу: эмээлийн бүүрэг, хазаар, жолоо, цулбуур, уурга, чөдөр, дөрөө, ташуур

32

а. Ертөнцийн гурвыг уншаад, үндэсний бичгээр бичээрэй.
б. Тодруулсан үгсийн тайлбарыг уншаарай.
в. Дагаврын аргаар бүтсэн үгийг олж бичээрэй.

Ертөнцийн гурван адил

Адуугүй хүн явгантай адил
Ажилгүй хүн хоолгүйтэй адил
Аягагүй хүн амгүйтэй адил

Ертөнцийн гурван мэднэ

Уулын бартааг яван байж мэднэ
Усны гүнийг гатлан байж мэднэ
Агтын сайныг унан байж мэднэ

Ертөнцийн гурван муухай

Хурган малгайд чихэвч муухай
Хувхай эмээлд хударга муухай
Хулсан ташуурт янгиа муухай

Ертөнцийн гурван хурдан

Салхитай тэнгэрийн үүл (нэг) хурдан
Саруул ухаантны санах (нэг) хурдан
Сайн морины давхих (нэг) хурдан

33 а. Адуутай холбоотой цээрийн ёсыг уншаад, учир шалтгааныг тайлбарлан ярилцаарай.
б. Цээрийн ёсыг үндэсний бичгээр бичээрэй.

- Цатгалан морийг унаад давхихыг цээрлэнэ.
- Морио усалсны дараа даруй унаж явахыг цээрлэнэ.
- Морь хазаарлах, эмээл тохох, ганзага ганзагалах, морь унах, морь чөдөрлөх, морь дэллэх зэргийг цөм морины зөв талаас үйлддэг.
- Морины хаа тус газар тамгалахыг цээрлэнэ. Малын булчин шөрмөс гэмтэх буюу алдас болно гэдэг.

34 Баг болж хамтраад, дөрөөний хэсгүүдийг зураг дээр заагаарай.

35 Дараах хэлц хэллэгийг тайлбартай нь зөв холбоорой.

а. өвс ургамал дөрөөнд тултал ургах
б. өсөж том болох
в. зорьсон газраа хүрэх, амсхийн буух
г. зам нийлэх, хамсах
д. дэн дун, дөнгөн данган

36 Зүйр үгсийг уншиж, утгыг тайлбарлаад, үндэсний бичгээр бичээрэй.

Даага эхдээ **ялдам**
Дархан дөшиндөө ялдам

Унага **өрвөлгөндөө**
Даага **дарвилгандаа**

Даага дээр нь давтаж
Шүдлэн дээр нь шүтэж
Хязаалан дээр нь шахаж
Соёолон дээр нь сой

37

а. Эхийг уншаад, утгыг ярилцаарай.

б. Өнгөөр ялгасан үгсийг бүтцээр задлан тайлбарлаарай.

өмхөрсөн

Ц.Шагдарсүрэн. Эрдэм шинжилгээний өгүүллийн чуулган III.

38

а. Монгол Улсын Төрийн шагналт зохиолч Ч.Чимидийн "Би монгол хүн" шүлгийн хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

б. Дээрх эхийн санаатай хэрхэн холбогдож байгааг ярилцаарай.

Аргалын утаа бургилсан
Малчны гэрт төрсөн би
Атар хээр нутгаа
Өлгий минь гэж боддог

Цэнхэр манан суунагласан
Алсын барааг ширтээд
Цэлгэр сайхан нутгаа
Сэтгэл бахдан харахад

Үлээж байгаа салхи нь
Үнсээд ч байгаа юм шиг
Өршөөлт ээжийн минь гар
Илээд ч байгаа юм шиг...

39 Үйл үг бүтээх "-л" дагавраар бүтсэн бүлэг үгсийг ажиглаад, ялгааг тайлбарлаарай.

нүүдэллэх — гишгэлэх

услах — нухлах

тослох — татлах

зүүдлэх — цохилох

Монгол хэлэнд *"Сүүгээ гашилгахгүй гэвэл аргалаа сайн шавах хэрэгтэй"* гэсэн аж төрөхүйн сургаал байдаг.

Энэ сургаалын цаад утга нь: хуурай аргалаа сайн базааж овоолоод, гадуур нь үхрийн нойтон баасаар шавж нөөцөлнө. Олон хоногоор бороо орсон үед нэгэнт хуурай аргалын нөөц байгаа болохоор сүү цагаагаа хөөрүүлж, боловсруулахад бэрхшээлгүй учир сүү гашлахгүй ажээ.

Ж.Баянсан. Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ.

40 Хэлц үгийн утгыг тайлбарлаад, эсрэг утгат үгийг зөв тохируулаарай.

а.

б.

в.

г.

1

2

3

4

41

Эхийг уншаад, сүүлийн хэсгийг хичээнгүйлэн бичээрэй.
Монголчуудын зүг чигийн бэлгэдэл өнө эртний уламжлалтай бөгөөд монгол зан заншилд нэвт шингэсэн байдаг.

42 Загварыг ажиглаад, эхээс тохирох үгийг олж бичээрэй.

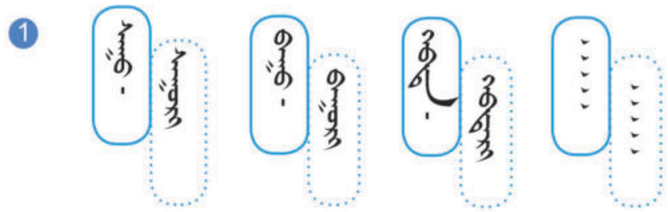

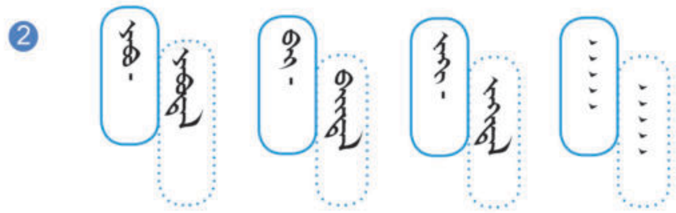

Үйл үгийн үндсэнд "-р(ь), - ᠷ" дагавар залгаж, үйлийн үр дүн, үйлийн орон заасан нэр үг бүтээнэ.
Өнөөгийн бидний хэрэглэдэг "нүүдэл" гэдэг үгийг эртний монгол хэлэнд "нүү-" гэсэн үйл үндсэнд "-р(ь)" дагавар залгаж "нүүр, ᠨᠢᠭᠤᠷ" гэж хэлж, бичдэг байжээ. Бидний сайн мэдэх "Монголын нууц товчоон"-д Дува сохор "гурван нүүрийн газар хардаг" хэмээн гардаг. Үндэсний бичгээ сайн сурвал үгийн гарал утгыг төвөггүй мэдэж чадна.

43 а. Эхээс эсрэг утгатай үгийг нь олж, нөхөж бичээрэй.

б. Эхээс ойролцоо утгатай үгийг нь олж, нөхөж бичээрэй.

Зүг чиг заасан үгийг үндэсний бичгээр бичихдээ тухайн үгсийг бүтээсэн дагаврыг ажиглаж, тогтоож аваарай.

"-ш ᠰᠢ" тус дагаврыг нэр үгийн язгуур үндсэнд залгаж, цаг орныг заасан нэр үг бүтээнэ.

баруунш	зүүнш	хойш	хааш	ийш	тийш
ᠪᠠᠷᠠᠭᠤᠨᠠᠰᠢ	ᠵᠡᠭᠦᠨᠡᠰᠢ	ᠬᠣᠶᠢᠰᠢ	ᠬᠠᠮᠢᠭᠠᠰᠢ	ᠡᠭᠡᠰᠢ	ᠲᠡᠭᠡᠰᠢ

"-р ᠷᠠ ᠷᠡ" дагавар нь идэвхгүй язгуураас орон цагийн нэр бүтээнэ.

умар	ойр	доор	дээр	дотор
ᠤᠮᠠᠷᠠ	ᠣᠶᠢᠷᠠ	ᠳᠣᠣᠷᠠ	ᠳᠡᠭᠡᠷᠡ	ᠳᠣᠲᠣᠷᠠ

"-д ᠳᠤ" дагаврыг нэр үгийн язгуур, үндсэнд залгаж, голдуу орон байр, зүг чигийг заасан нэр үг бүтээнэ.

умард	өмнөд	дорнод	гадаад	дотоод	дээд	доод	цаад	наад	өрнөд
ᠤᠮᠠᠷᠠᠳᠤ	ᠡᠮᠦᠨᠡᠳᠦ	ᠳᠣᠷᠤᠨᠠᠳᠤ	ᠭᠠᠳᠠᠭᠠᠳᠤ	ᠳᠣᠲᠣᠭᠠᠳᠤ	ᠳᠡᠭᠡᠳᠦ	ᠳᠣᠭᠣᠳᠤ	ᠴᠠᠭᠠᠳᠤ	ᠨᠠᠭᠠᠳᠤ	ᠥᠷᠥᠨᠡᠳᠦ

Д.Нацагдоржийн нэрэмжит шагналт яруу найрагч, зохиолч Ц.Цэдэнжавын эх орны сэдэвт шүлгийг хичээнгүй болон таталган бичсэнийг харьцуулан уншиж, онцлогийг тодорхойлон бичээрэй.

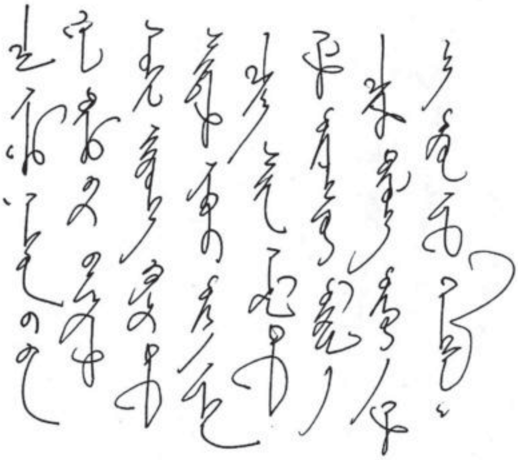

44 Монголчууд амьдран буй байгаль эхээ амь шигээ хайрлан хамгаалж ирсэн уламжлалыг “Их засаг” хуулийн зарим заалтаас уншаарай. Өөрийн мэдэх байгаль хамгаалах цээрийн ёсноос бичээрэй.

Монгол бичгийн хэлэнд "хувирч өөрчлөгдөж, ээлжлэх" гэсэн утгатай "улари-" гэдэг үг бий. Үүнээс үүссэн "улирал" гэдэг үг нь цагийн байдал улирч шилжихийг хэлжээ.

45 Монголчууд эргэх дөрвөн улирлын ирэх мөчлөгийг ан амьтны хөдөлгөөн хийгээд байгалийн үзэгдлээр таньж мэдсээр иржээ. Дараах үгсийг уншаад тохирох цаг улиралд нь холбож бичээрэй.

ᠳᠥᠷᠪᠡᠨ ᠤᠯᠢᠷᠠᠯ

46 Дараах эхийг уншаад хичээнгүй тигээр бичсэн хэсгийг хуулан бичээрэй.

[illegible]

47 Үндэсний бичигт "-лгүй, -шгүй" нөхцөлийг хэрхэн бичихийг анхаараад, дараах үгсийг бичээрэй.

нөхцөл		тайлбар	жишээ	
-лгүй	[illegible]	- Эгшгээр төгссөн үгийн үндсэнд шууд залгаж бичнэ.	зүйрлэшгүй цаглашгүй хөдөлшгүй	[illegible]
-шгүй	[illegible]	-Гийгүүлэгчээр төгссөн үгийн үндсэнд гэдсээр холбож бичнэ.	явалгүй ирэлгүй хэлэлгүй	[illegible]

дундаршгүй баян, дуусашгүй их, зайлшгүй хэрэгцээ, салшгүй хэсэг, сэтгэшгүй тоо, тэсвэрлэшгүй бэрх, үзэшгүй муухай, мятаршгүй зүтгэл, цуцашгүй тэнхээ, хувиршгүй сэтгэл, хүршгүй хол, хэмжээлшгүй их, хязгаарлашгүй хүсэл, харьяалалгүй иргэн, хохиролгүй болгох

48 Дараах хоёр эхийг уншаад, харьцуулан ярилцаарай.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ш.Чоймаа ба бус. Иргэний боловсрол XI.

[illegible]

49 Үе үеийн хууль цаазын баримтуудыг харьцуулан нийтлэг заалтыг ажиглан дараах хүснэгтийг дэвтэртээ нөхөж бичээрэй.

Хэрэгжиж байсан цаг үе					
Ижил зүйл заалт					
Онцлог зүйл					
Дүгнэлт					

50 Уламжлалт хууль цаазууд ардын ёс заншилтай хэрхэн холбогдож байгаа талаар дэлгэрүүлэн ярилцаарай.

51 Дараах үгсийн бүтцийг ажиглаад, үг бүтээх дагаврын ялгааг ярилцан, цэгийн оронд тохирох үгийг нөхөж бичээрэй.

52 Анчин хүний цээрлэх арван ёсыг үндэсний бичгээр бичээрэй.

1. Ан амьтныг сүргээр нь агнахыг цээрлэнэ.
2. Хэрэгцээнээсээ илүү агнахыг цээрлэнэ.
3. Онцгой содон өнгө зүстэй амьтныг авлахыг цээрлэнэ.
4. Нутаг шилжин нүүдэллэж яваа ан амьтныг авлахыг цээрлэнэ.
5. Хээлтэй амьтан, зулзагаа дагуулж яваа ан амьтныг авлах цээртэй.
6. Амьтдыг ороонь үед нь агнах цээртэй.
7. Сүргийн толгойлогч амьтныг авлахыг цээрлэнэ.
8. Ангийн цусаар газрын хөрс бохирдуулахыг нэн цээрлэнэ.
9. Чоно болон бусад махчин амьтанд хөөгдөж яваа амьтныг агнах цээртэй.
10. Ан амьтан цуглаж ирдэг газар, ус, хужир мараан дээр улай гаргахыг цээрлэнэ.

53 Дараах эхийг уншаад "Байгалиа хайрлах соёл" сэдвээр ярилцаж хичээнгүй бичгээр бичсэн хэсгийг хуулан бичээрэй.

[illegible]

[illegible] « cultura » [illegible]

54 Тулгуур бичиглэлийг ашиглан 4 багаар ажиллан үе тэнгийнхэндээ хандсан уриалга гаргаж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

Хүн байгалийн хүйн холбоо

- Байгаль эх
  - уур амьсгалын өөрчлөлт
  - хүн амын өсөлт
  - ой мод устах
  - хөрсний элэгдэл
- Бидний соёл
  - ногоон байгууламж
  - цаасан уут
  - зөв хандлага
  - нөхөн сэргээлт

55 Дараах бичил эхийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Монголчууд уусан ус рашаан, унасан шороо алт гэж хэлдэг. Энэ нь төрсөн нутгийн ус, хөрс шороог дээдэлж байдгийн илрэл юм. Хэрэв гол мөрөн, булаг шанд, рашаан, нуур цөөрмийн усыг бузартуулбал усны эзэн (лус) хилэгнэж муу юм болно гэж ихэд айн болгоомжилно. Монголчуудын олон зуун жилийн амьдралд энэ нь байнгын дадал заншил болсон тул усаа хамгаалах нэгэн сайн арга болсон юм.

56 Бороотой холбоотой хэллэгүүдийг утгаар нь харгалзуулж өгүүлбэр зохион үндэсний бичгээр бичээрэй.

усан

шамарган

аадар

зүсэр

солонготой

азарган

шиврээ

нартай

Эртний монгол хэлэнд "боруг-а" хэмээх нь цасан шуурга, салхи шамаргатай хурыг хэлдэг байсан. Одоогийн "бороо"-г эрт, дунд үеийн монгол хэлэнд "…"- "хур" гэдэг байжээ.

намжих

асгарах

цайрах

зогсох

шавших

татрах

цутгах

шаагих

57

а. Зүйр цэцэн үгийг хичээнгүйлэн хуулан бичихдээ цэгийн оронд тохирох нөхцөл дагаврыг гүйцээгээрэй.

б. Бийрийн тигээр бичсэн монгол зан үйлийн цээрийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

Эхийг уншиж үндэсний бичгээр бичээд, үйл үгсийг бүтцээр задлан тайлбарлаарай. Жишээ нь: [illegible] + [illegible] + [illegible] + [illegible] = [illegible]

Уул усаа дээдлэх монгол зан үйл

Монголчууд эрт дээр үеэс амьдран суугаа газар нутаг, уул усаа дээдлэн, идээ цайныхаа дээжийг өргөж зуны дэлгэр цагт уул овоогоо тахин шүтэж байжээ. "Монгол түмний минь эрт галавын этүгэн өлгий Алтай нутгийн сав шим бүхнийг сахин хамгаалж, уугуул суугуул зон олны заяа буян, цог хийморийг тэгшитгэн бадрааж, хур бороог хугацаанд нь оруулж, өлөн зудыг өнөд холтгож, буянт малын хишгийг арвитгаж, буурал дээдсийн буурийг бататгаж, эмгэг өвчин, элдэв тотгор, гай зовлон, гамшиг аюулаас авран ивээхийн сацуу төрийн мэргэн бодлого, түмний амгалан сэтгэлийг бат нут болгож, эе нэгт их улсын минь дархан алдрыг дэлхий дахинд дуурсгахыг даатган залбирч, өчлөө өчиж, сацлаа сацан айлтгая. Болгоон соёрхогтун. Эцэг тэнгэр, этүгэн эхэд биширэн мөргөмү" гэж даатгадаг байжээ.

Байгаль дэлхий, уул усаа дээдлэх үзэлтэй холбоотой дараах цээрийн ёсыг хичээнгүйлэн бичээрэй.

Дараах цээрийн ёсыг уншаад, кирилл бичгээр бичээрэй.

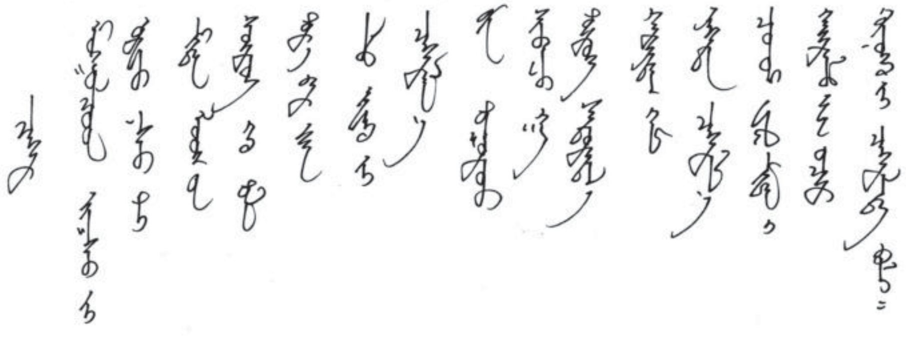

58 Байгаль хамгаалах талаар Егүзэр хутагтын хийсэн үйл ажиллагааг нэрлэж, ач холбогдлыг тодорхойлоорой.

Егүзэр хутагт Галсандаш

59 Дээрх эхийн үргэлжлэл хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Тэрээр өөрийн шавийн нутаг дэвсгэрт хайлаас, монос, тэхийн шээг, яргай, гандий модны төрөл болох гандигар, нохойн хошуу зэрэг модыг тарьж ургуулсан ба орон нутагт эмийн ургамал ашиглахдаа, сэлгэн тарьж байжээ. Түүнчлэн Хүйст, Чоно гол, Жаргалант зэрэг гол мөрнийг ашиглан тариа, ногоо (харлаг будаа, сонгино, саримс, байцай гэх мэт) тариалдаг байсан нь сүмийнхээ хэрэгцээг хангачихдаг байсан ажээ.

60 Нэр үг бүтээх - ᠮᠠᠯ дагавар бүхий үгийг эхээс олоод адил бүтэцтэй дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

шахмал	чихмэл	тунамал	баримал
үхмэл	дармал	бэлдмэл	сүлжмэл
тэнэмэл	чанамал	таримал	бичмэл
татмал	зурмал	шармал	тайрмал

61 Эхийн төгсгөлийн хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible]

Лхачинвандад

Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан сумын төвөөс зүүн урагш 75 км зайд орших үзэсгэлэнт байгальтай Лхачинвандад уулыг 1965 онд дархан цаазтай болгожээ.

62 Кириллээр бичсэн хэсгийг үндэсний бичигт буулгаарай.

Мөн гол горхи, худаг шандыг үзэж, худгийн амсрыг эвдсэн, хашлагыг нураасан, онгоцыг эвдсэн бол нутгийн хүмүүст хэл хүргэж засуулдаг. Айл морио гэртээ ойр, өвс муутай газар аргамжсан, нэг газар олон дахин аргамжиж хөрсийг зулгалсан зэргийг бас эзэнд нь хэлүүлж, хойшид морь малаа гэрээсээ зайтай, өвс сайтай газар аргамжиж, аргамжаагаа түргэн түргэн сэлгэж байхыг захиж хэвшүүлдэг байжээ.

Орчин цагийн ярианы хэлэнд байхгүй боловч монгол бичгийн хэлэнд элбэг тохиолддог зарим нөхцөл

Нөхцөл	ᠮᠤᠢ	ᠶᠤ	ᠮ	ᠭᠲᠤᠨ ᠭᠲᠦᠨ	ᠶ᠎ᠠ
Утга нь	- на^4			-гтун, -гтүн	- я, -е, -ё
Жишээ үгс	санамуй сэрэмүй	санаюу сэрьюү	сананам сэрнэм	санадхуун сэрэдхүүн	зорьсу өчсү өгүүлсү

63 а. Егүзэр хутагтын хайрлан хамгаалж, нутагшуулж байсан амьтдын нэрийг ялган бичээд, нүдлэн тогтоогоорой.
б. Дагаврын аргаар бүтсэн нэр үгийг түүж ангилан бичээрэй.

64 Амьтны тухай оньсогыг таагаад кирилл бичгээр хөрвүүлээрэй.

[illegible] (..........)

[illegible] (..........)

[illegible] (..........)

[illegible] (..........)

65 Дараах уриалгыг толь бичиг ашиглан үндэсний бичгээр бичихдээ цэгийн оронд тохирох нөхцөл, дагаврыг нөхөж найруулаарай.

Монгол түмэн байгал... хамгаал... ирсэн ёс заншил... төдийгүй түүнийгээ үе... үед төр... бод... болгон хуульчлан тогтоо..., хууль цаазынх... хэрэгжилт... чанд сахин мөрдө... ирсэн уламжлалтай. Бидний өвөг дээдэс хойч үед... ариун дагшин байгалиа өвлүүл... юм. Энэ сайхан нутаг ус... хайрлан хамгаал..., цааш... хэрхэн авч явах нь эзэн бол... бид... шалтгаал... . Эх бол... байгалиа эзэн... ёс... хайрлан хамгаал... эрх үүрг... хүүхэд бүр биелүүлцгээ... .

[illegible]

66 Үйл үндсүүдийг загварын дагуу хувилган үндэсний бичгээр бичээрэй.
Жишээ нь: [illegible]

яв - + - уул
- вч
- маар
- хлаар
- ж
- аад
- аагүй
- х

урга - + - уул
- ж
- аад
- сан
- даг
- вч
- хлаар
- аагүй

дэлд - + - үүл
- мэгц
- х
- мээр
- хүй
- ээд
- ээгүй
- ж

[illegible]

67 "Улаан ном" гэж нэрлэсний учрыг тайлбарлаж ховор амьтдын тухай мэдээлэл солилцоорой.

Мазаалай

Судлаачдын хамгийн сүүлд гаргасан мэдээгээр одоо 30 хүрэхгүй тоо толгой үлджээ.

Шарнууд цөөвөр

Нэн ховор зүйл. ДБХХ-ны Улаан дансны ангиллаар бүс нутгийн хэмжээнд устсан гэж тэмдэглэсэн.

Ооч ёл

Ховор зүйл. ДБХХ-ны Улаан дансны ангиллаар "эмзэг" зүйлд хамаарна.

ДБХХ- Дэлхийн байгаль хамгаалах холбоо

68 Байгаль дэлхий техник технологигүй үед ч, өндөр хөгжсөн эрин цагт ч аюул ослыг чимээгүйхэн урьдчилан анхааруулсаар байдаг. Газар хөдлөхийн өмнөх байгалийн дохионоос сурцгаая.

[illegible]

69 Эхэд байгаа дараах үгсийг холбох эгшгийн дүрмээ санаж зөв бичээрэй.

хамарсан, аврагдах, өгүүлжээ, үхсэн, болох, урьдчилсан, бүтээжээ, болсон, гараад, үүдэн, үүрлэсэн	
Гэдсээр холбоно	Шууд залган бичнэ
[illegible]	[illegible] . . . .

70 Дараах эхийг үндэсний бичгээр хөрвүүлээрэй.

Цаг агаар шинжих монгол арга

- Уулын мод доод талаасаа эхлэн шарлаж навч шилмүүс нь түргэн унавал цас багатай дулаан өвөл болно. Оройгоосоо эхлэн шарлаж навч нь удаан ойчвол зудархуу байхын шинж.
- Өдөр нь намуухан бүгчим, орой нар манан дунд жаргавал маргааш нь тэнгэр цэлмэхийн шинж.

Өвлийн улиралд нарны хоёр талд бүдэг гэрэл хүрээлж харагдахыг "нар чихлэх" гэдэг бөгөөд энэ нь хүйтрэхийн дохио юм.

71 а. Эхэд буй тэргүүн үедээ "э" эгшигтэй үгсийг ажиглаарай.
б. Дараах үйл үгсийн бичлэгийг тогтоон, бүтээвэр залгаж бичээрэй.

өргө-	өмс-	үүр-	үүс-	үүд-	өлгө-	өд-	өвд-
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
-дөл -мж -л	-гө-л -в -жээ	-гэ -гэ-вч -лээ	-л -мэл -дэг	-гэ-л -жээ -л	-үүр -гч -сөн	-гч -өө-лт -өөсэй	-чин -в -жээ

72 Үгсийг харьцуулан ажиглаад "-хан⁴ – [illegible] · – [illegible]" бүтээврийн утгыг тодорхойлон бичээрэй.

"хүүхэн [illegible]" гэдэг үг эртний монгол хэлэнд эрэгтэй, эмэгтэй хүйс ялгалгүй "хүүхэд"-ийг заасан үг байжээ. Түүхэн явцад тус үгэнд олон тооны "-д, [illegible]" дагавар залгасан "хүүхэд [illegible]" хэлбэр нь хүний багыг, "хүүхэн" гэдэг нь эмэгтэй хүнийг заах үг болон хувирчээ.

73 Зүйр цэцэн үгийн учир холбогдлыг уншиж, өөрийн мэдэх зүйр үгийг жагсаан бичээрэй.

Ц.Шагдарсүрэн. Монголчуудын утга соёлын товчоон.

Өглөө тэнгэр хэчнээн сайхан байсан ч өдрийн турш сайхан байдаггүй.

Эцэг эхийн гар дээр хэдий жаргалтай байвч хожим нь энэ чигтээ байхгүй.

Сайн сайхан явах нь өөрийн хичээл зүтгэлээс шалтгаалахыг далдуур хэлжээ.

74 Байгалийн шинжийг, хүний ямар ааш араншинтай зүйрлэн хэлсэн байна вэ?
Багаараа хамтран ярилцаад, ижил жишигтэй зүйр үгс олж бичээрэй.

....
....
....
....
....

....
....
....
....
....

....
....
....
....
....

75 Байгалийн үзэгдэл, хүний ааш араншны учир холбогдлыг уншиж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

Нүүдэлчин ахуй нь усны тунгалаг, өвсний соргогийг дагаж аж төрдөг учир тэр хэрээрээ дэлхийн байдал, цаг улирлын шинжийг алхам тутамдаа ажин мэдсээр иржээ.
Танин мэдэхүйн тусгал нь хэлээр илэрдэг учир монгол ардын зүйр цэцэн үгэнд малын ааш араншин, байгалийн үзэгдлээр жишин зүйрлэсэн үг арвин байдаг.

Ц.Шагдарсүрэн. Монголчуудын утга соёлын товчоон.

76 Эхээс тохирох үгийг олж бичээрэй.

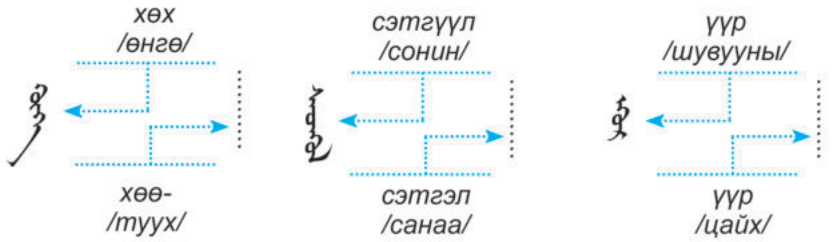

Орчин цагийн монгол хэлний "өглөө, ᠥᠷᠯᠦᠭᠡ" гэдэг үг "үүр /цайх/, ᠥᠷ᠎ᠡ" гэдэг үгтэй нэг гаралтай аж. "Өглөө, үүр" гэж харьцуулан үзвэл үндэсний бичгээр "ᠥᠷ᠎ᠡ – ᠥᠷᠯᠦᠭᠡ" болох билээ. Харанхуй арилж, гэгээ орох үеийг заасан "ᠥᠷ᠎ᠡ" гэсэн язгуурт "- ᠯᠦᠭᠡ" дагавар залгаж "өглөө, ᠥᠷᠯᠦᠭᠡ" гэсэн үг үүсжээ.

77 Дараах хэлц үгийн утгад тохирох эсрэг утгат үгийг олоорой.

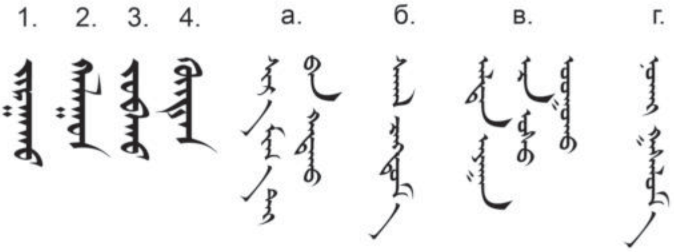

1. а.
2. б.
3. в.
4. г.

Кирилл бичигт дан гийгүүлэгчээр тэмдэглэдэг болович үндэсний бичигт давхар гийгүүлэгчээр бичдэг өвөрмөц бичлэгтэй цөөн үг байдаг.

гэнэт ᠭᠡᠨᠡᠳᠳᠡ	санамсаргүй байхад хоромхон болох зүйл
дулд ᠳᠤᠯᠳᠳᠤ	эгнэгт, эрхбиш, харин ч
илт ᠢᠯᠡᠳᠳᠡ	ил бүхий, илэрхий, нууц биш
мөд ᠮᠥᠳᠳᠡ	даруй
мөтөр ᠮᠥᠳᠳᠦᠷ	үтэр түргэн
үтэр ᠥᠳᠳᠡᠷ	хурдан, түргэн
худаг ᠬᠤᠳᠳᠤᠭ	газрыг эрж (= ухаж) ус авах цооног

МЭДЛЭГ БАТАТГАХ ДАСГАЛ

1. 05^{40}-07^{40} уламжлалт цагийн хуваариар ямар цаг болж байна вэ?

а.	б.	в.	г.	д.
бар цаг	үхэр цаг	морь цаг	туулай цаг	гахай цаг

2. Давс хужир чийгтвэл байгалийн ямар үзэгдэл болохын шинж вэ?

а.	б.	в.	г.	д.
хүйтэрнэ	ган болно	бороо орно	цас орно	шуурга болно

3. а. Дэлхийн тэмээний хэдэн хувийг хос бөхт тэмээ эзэлдэг вэ?

а. б. в. г. д.

б. Пржевальский анх ямар амьтныг судалгаандаа танилцуулсан бэ?

а. б. в. г. д.

в. Дэлхийд хамгийн анх хос бөхт тэмээг хэн танилцуулсан бэ?

а. б. в. г. д.

г. Наран тэмээ гэж ямар тэмээг хэлдэг вэ?

а. б. в.

4. "... " гэсэн үгэнд харьяалахын тийн ялгалыг зөв бичсэн хэсгийг олоорой.

а.	б.	в.	г.
түмний, жаргаланы	түмэнгийн, жаргалангийн	түмний, жаргалангийн	түмэнгийн, жаргалангын

5. "Хошуувч" гэсэн үгийг зөв бичсэн хэсгийг олоорой.

а. б. в. г. д.

6. "Хөөрөг" гэдэг үгийг зөв бичсэн хэсгийг олоорой.

а. ᠬᠦᠷᠭᠡ

б. ᠬᠦᠭᠦᠷᠭᠡ

в. ᠬᠦᠷ

г. ᠬᠦᠭᠦᠭᠦᠷᠭᠡ

д. ᠬᠦᠭᠦᠷ

7. Архаг хууч өвчнийг ямар хоолоор засдаг вэ?

а. [illegible]

б. [illegible]

в. [illegible]

8. Адууны тоног хэрэглэлээс "янгиа, янгирцаг" гэж юуг хэлдэг вэ?

а. ачлагад хэрэглэдэг эмээл

б. хазаар

в. дөрөө

9. "Дөрөө нийлэх" гэсэн хэлц үгийн утгыг зөв тайлбарласан хэсгийг олоорой.

а. [illegible]

б. [illegible]

в. [illegible]

10. "Монголын нууц товчоон"-д "адуулах" гэдэг үг ямар утгатай байсан бэ?

а. морь унах

б. мал хариулах

в. гүү саах

11. Монголчууд халуунд махыг ялаа, шумуулнаас яаж хамгаалдаг вэ?

а. [illegible]

б. [illegible]

в. [illegible]

11. Монголчууд хүндтэй хүнээ хаана суулгадаг вэ?

а.	б.	в.
зүүн талд	сандал дээр	хойморт

12. "Ухаж ойлгох" гэдэг үгийг зөв бичсэн хэсгийг олоорой.

а. б. в. г.

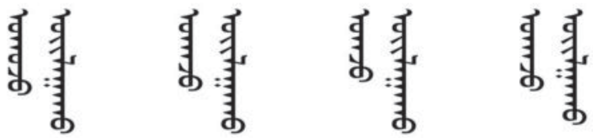

13. "Хүүхэн" гэдэг үг эртний монгол хэлэнд ямар утгатай байсан бэ?

а.	б.	в.
эмэгтэй хүн	ээж	хүүхэд

14. Үндэсний бичигт тэргүүн үедээ "э" эгшигтэй бичдэг бүлэг үгийг олоорой.

а.	б.	в.
үйлд-, төлөв, төмс, хүлээ-	түлээ, үйм-, төгс, чөмөг	өргө-, өмс-, үүд-, өлгө-

15. Хоньтой холбоотой үгсийг тайлбартай нь зөв холбоорой.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

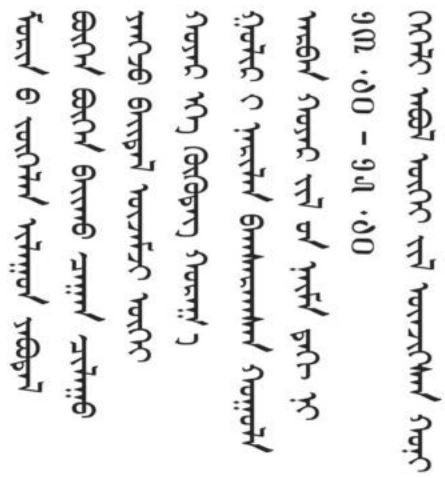

а. хурган бантан
б. сувай хонь
в. хонин жороо
г. хонин цаг
д. хонин чулуу
е. хөөтэй төлөг шиг
ё. тэлээ хурга
ж. хонин жил

1.	а.
2.	б.
3.	в.
4.	г.
5.	д.
6.	е.
7.	ё.
8.	ж.

1 Дараах эхийг анхааралтай уншаад даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

бадган

2 Таван махбодын шинж үгүй бол ямар нөлөөтэйг нөхөж бичээрэй.

......	......	......	......	......

[illegible]

Аливаа юм үзэгдлийг таван махбодод төрөлжүүлэн хувааж, тэрхүү махбодын хоорондох эсрэг тэсрэг нэгдэл зөрчлөөр нь байгаль ертөнц болон хүний биеийн зүй тогтлыг тайлбарлах арга ухаан юм.

3 Дараах үйл үгсэд "- [illegible] , - [illegible]" дагаврыг залгаж бичээрэй.

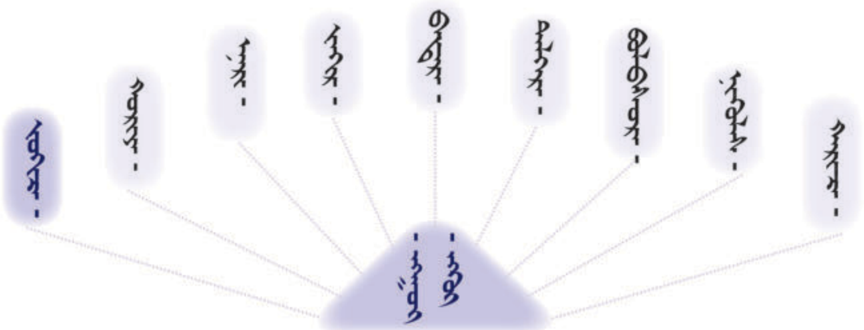

а. [illegible]

б. "Ертөнцийн гурван амаргүй"-г "Ертөнцийн дөрвөн амар"-тай харьцуулан тайлбарлаарай.

Ертөнцийн гурван **амаргүй**
Зовлон олон бол сэтгэл **амаргүй**
Зүүд олон бол тархи **амаргүй**
Зоос олон бол санаа **амаргүй**

в. Дараах үйл үндсүүдийг бүтцийн дагуу хувилган үндэсний бичгээр бичээрэй.

бод -	- гч	- д	- ын	- оо
тэвч -			?	?
яв -			?	?
тэмц -			?	?
элс -			?	- ээ
буц -			?	?
гар -			?	?
төр -			- ийн	- өө
хүс -			?	?

[illegible]

4 Эхийг уншаад, цэвэр сайхан бичээрэй.

[illegible]

Д.Баттогтох. Эсээ хөрөг.

5 Оньсогыг таагаад, үндэсний бичгээр бичээрэй.

Битүү бүрсэн тараг
Бэрхийг тайлах ээзгий (.....)
Эрх мөнгөн цоож
Бэрх мөнгөн түлхүүртэй (....)
Тэр юу вэ?

6 Хэлцийн утгыг тайлбарлан ярилцаарай.

[illegible]

7 а. Эхийг уншаад гарчиг өгөөрэй.

б. Бичиг үсэг үүссэн шалтгааныг тайлбарлан бичээрэй.

1

8 Кириллээр галигласан хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

2 *Хүмүн-ү сэдхил-дү төрүгсэн санаг-а ни хэлэ-бэр дамжижу, үйилэ үйилэдүл болдаг жим-а-таи ажэи. Хүмүн гэдэг бол сэдхин бодудаг, йосу суртахун-и сахидаг, нэйигэмшижү ажу төрүдэг амитан йум. Эхэ хэлэн-ү-бэн арбин байан санг-и ашиглажу санагсан, сэдхигсэн бүхүн-ийэн үгэ-бэр илэрхэйилэхү бүрин болумжи-таи.*

9 Эхээс ойролцоо утгат үгийг цэгийн оронд нөхөж бичээрэй.

≈ .... ≈ .... ≈ .... ≈ ....

10 Үйлээс нэр үг бүтээх "-лаг[3], -лага[4]" дагаврыг үндэсний бичигтэй харьцуулаад зөв бичих зүйг тайлбарлаарай.

хэллэг — дамжлага

шүтлэг — сурлага

мэдлэг — орлого

11 "Ам"-тай холбогдох хэлц үг болон тайлбарыг нөхөж бичээд, өөрийн мэдэх хэлцээр баяжуулаарай.

12 Дараах эхийг уншаад бийрийн тигээр бичсэн хэсгийг хичээнгүйлэн хуулан бичээрэй.

13 а. Дараах хэлц үгсийн утгыг тайлбарлан, ярилцаарай.

б. Дээрх хэлцүүдийг таталган бичлэгтэй нь зөв тохируулаарай.

14 "Цагийн жамыг тодруулагч цаасан шувуу" хэмээх сургаалын зохиолын хэсгийг цахим тигээр бичсэнийг уншаарай.

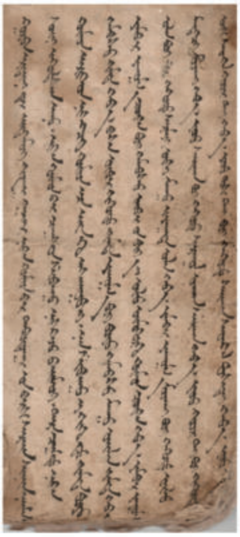

15 Эхэд өнгөөр ялгасан хэсгийг доорх хялбаршуулсан найруулгатай нь оноож тохируулаарай.

1. учрыг нягтлагч хүн	2. үнэнч шударга хүн	3. үргэлж сайныг үйлдэгч	4. багшийн сургаалыг баримтлагч	5. эе эвийг эрхэмлэгч	6. номын ёсоор явагч

16 Дараах эвхмэл бичгийг уншаад сурах ба сургах хүнд юу хэрэгтэйг тайлбарлан бичээрэй.

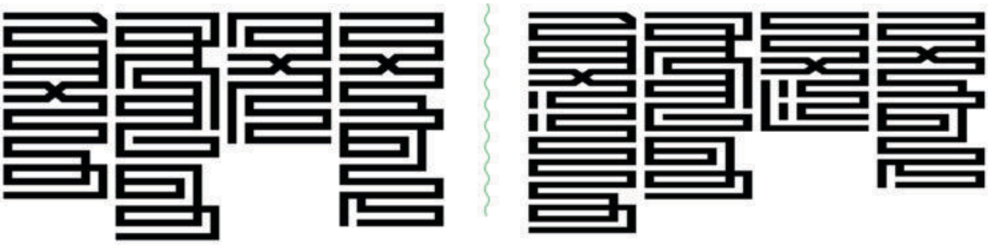

а. Сургаалыг үндэсний бичгээр бичээрэй.
б. Багаар хамтран хэсэг тус бүрийн утгыг тайлбарлаарай.

Ноён хутагт Д.Данзанравжаагийн зохиосон «Цаасан шувуу» сургаалаас:

Гадаад биеийн явдал хэмээвээс	Хэлний өгүүлэх хэмээвээс	Сэтгэлийн чиг хэмээвээс
Ёстныг хүндэл Настныг баярлуул Ачтанаа өргө Бачтанаас зайл Сайнаас бүү сал Олныг бүү **арилж** Огт бүү харамла Олон дараагаар хэрэггүй явдлыг бүү арвитга Онц зөрүүлхэж дээдсээс бүү сал Муу нөхөртэй бүү нөхц Зүйл бүрийн хувцас бүү өмс Зүг талгүй бүү гайхуул	**Хэвцгийрхэж** хэрүүл бүү үүсгэ **Хэгжүүрхэж** омог бүү үүсгэ **Хэлбэрч** олон янз бүү урва Хоцорч нөхөргүй бүү суу Саваагүй тоглоом бүү тогло Эвлэж муу санаатантай бүү зөвш Эвдэрч олон зан бүү гарга **Хордож** бусдын гэмийг бүү малт **Ховсорч** хэрэггүй үг бүү зөө Хуурч элдэв **башир** бүү хэл	Шинжлэлгүй бүү сэтгэ Сэрэмжгүй бүү залхайр Гэнэт нөхрийг бүү итгэ Гэнэдэж хүнээс бүү урьт Буруу юмыг бүү өмөөр Бусдын юманд бүү шуна Бузгай дээрэнгүй бүү загна Бузар хилэнцийг бүү үүсгэ Чөлөөгүй гэж бүү **алгас** Чадалгүй байж бусдыг бүү дуурай Магад дээдсийг олж нөхөрлө Муу явдалтнаас насад дутаа (зугтаа) Буянтай санаанаас бүү холд **Бодь сэтгэл**ийг бүү март.

арилж - солих
хэвцгийрхэх - хэвцэг, ярдаг, гажуу зантай
хэлбэрэх - урвах, няцах, гуйвах, дайвах
хордох - атаархах, жөтөөрхөх
ховсорч - хүмүүсийн хооронд хов үг хэлэх
алгас - юмыг дарааллын дагуу эс үйлдэн даван өнгөрөх
башир - урьхнаар аашлан залилах, аргацаах, мэхлэх арга

в. “Цаасан шувуу” сургаалыг дахин уншиж, тохирох үйл үгийг хүснэгтийн дагуу нөхөж бичээрэй.

Бие					Хэл					Сэтгэл				
Тохирох үйл үг														

17 Эхийг уншаад даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

а. Хүүхэд бүр өөрийгөө шинжээрэй.

б. Эхэд байгаа сургаал үгсийг ялган бичээд утгыг тайлбарлан ярилцаарай.

в. Дараах загварын зүй тогтлыг ажиглаад, тохирох орон цагийн нэрсийг нөхөж бичээрэй.

18 Тохирох орон цагийн нэрийг нөхөж үндэсний бичгээр бичээд, зүйр цэцэн үгийн утгыг тайлбарлаарай.

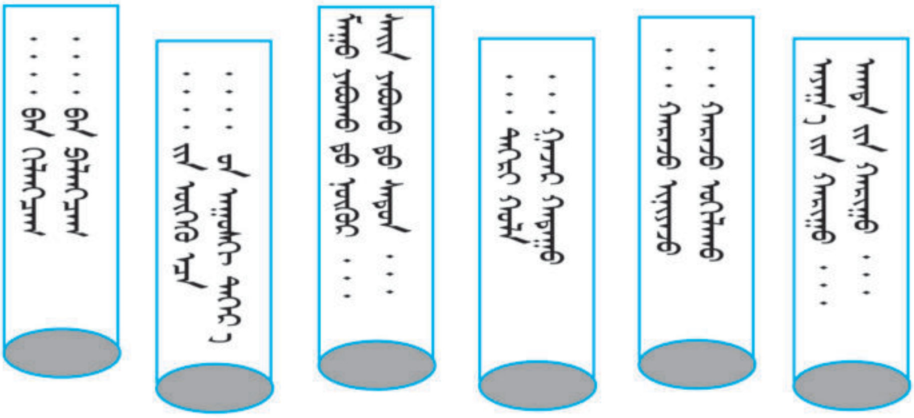

19 Эхэд ногоон өнгөөр онцолсон үгсийг ажиглан, санамжийг уншаад дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Бусадтай харилцан үйлдэх буюу үйлдэлдэх хэвийн нөхцөл **- лд /-**

Үйл үгийн язгуур үндсэнд залгаж нэр үг бүтээх дагавар **- лт /-**

хадгалалт, барилд-, ноцолд-, асуулт, гүйлд-, хяналт, харайлд-, тэмцэлд-, зүсэлт, хавиралд-, эрэлт, зөрөлд-, дуулалд-

20 Дараах бүдүүвчийг ажиглаад холбоо үг үүсгэн үндэсний бичгээр бичээрэй.

ял -	?	хугацаа болох
элс -	ийн	явах хуудас
томил -	?	баярын үдэшлэг
амар -	?	талбайн хөшөө
сонго -	?	ерөнхий шалгалт
төгс -	?	өөрчлөх боломж

21

а. Эхийг анхааралтай уншаад зүйр цэцэн үгсийг ялган хичээнгүйлэн бичээрэй.

б. "Би болон бусад" гэсэн сэдвээр хэлэлцүүлэг хийгээрэй.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

22

Эхээс "Үйл язгуур + – ᠯ " бүтэц бүхий нэр үгсийг олоод, дараах үгсийг үндэсний бичгээр зөв бичээрэй.

гар- | сэтгэ- | хүс- | сэх- | барь- | шуна- | сана- | ᠯ | зүтгэ- | бод- | мөргө- | өрнө-

[illegible]

23 Дараах бүдүүвчийг ашиглан "Бусдыг танихуй" гэсэн дүгнэлт бичээрэй.

ухаарч сэтгэдэг	хайрлаж энэрдэг	[illegible]	бусдыг уучлах	бусдыг өршөөх
ХҮН			СЭТГЭЛ	
нийгэмшиж аж төрдөг	бусадтай харьцдаг		бусдаар бахархах	бусдыг дуурайх

24 Дараах зүйр цэцэн үгсийг уншаад, эсрэг утгат үгсийг ялгаарай.

[illegible]

Үндэсний бичигт -д, -с гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгэнд бусдаар үйлдүүлэх хэвийн -ха, -хэ нөхцөлийг залгана.

Жишээ нь: хүндэтгэ → хүндүдхэ; нисгэ → нисхэ; айлтга → айиладха; урсга → урусха

25 Дараах үгсийг дүрмийн дагуу зөв бичээд, өгсөн үгтэй утгаар нь холбоорой.

бэлтгэ -	нэгтгэ -	дурсга -	цатга -	дасга -	айлтга -	шийтгэ -
[illegible] ...	[illegible] ...	[illegible] ...	[illegible] ...	[illegible] ...	[illegible] ...	[illegible] ...

26 Эхийг уншаад “Бид тэвчээртэй юу?” сэдвээр саналаа солилцоорой.

[illegible]

27 Дараах үйл үгсэд "- [illegible] , - [illegible]" дагаврыг залгаж бичээрэй.

[illegible]

Нэр үг бүтээх "- [illegible]" дагавар нь авиа сэлгэлтээр буй болсон "- [illegible]" гэсэн хувилбартай.

28

Загварын дагуу холбоо үг үүсгэн үндэсний бичгээр бичихдээ үйл үндсийн төгсгөлийг сайтар ажиглаарай.

Кирилл бичигт "Р" гийгүүлэгчээр төгсгөн үйл үгийн төгсгөлийг үндэсний бичигт дөрвөн янзаар бичдэг.		хяр -	- сан - сэн - сон - сөн	туулай
		хөр -		хоол
		сор -		ундаа
		ундар -		булаг
		хоцор -		хичээл
		зандар -		дуу
		бадар -		гал
		бэор -		ялаа
		бишир -		сэтгэл
		залбир -		хүсэл
		бүдэр -		чулуу
		төөр -		мал

29 Эхэд буй дараах үйл язгуураас шинэ үг бүтээж, үндэсний бичгээр бичээрэй.

+ гч, + га (+ мж), + лага, + ц

+ л, + ээ (+ лэ + л), + лэг, + р (+ мж)

30 Эхэд буй "автах" гэсэн үгийн утгыг ярилцаад дараах хэллэгүүдийг тайлбарлан үндэсний бичгээр бичээрэй.

ажилд	уерт	бодолд	нөлөөнд	уйтгарт	нойрт	түймэрт	аюулд
автах							

31 Эхээс ойролцоо утгат нэр ба үйл үгийг нь олж, нөхөж бичээрэй.

≈ .... ≈ .... ≈ .... ≈ ....

≈ .... ≈ .... ≈ .... ≈ ....

32 Анна Франкын тухай үндэсний бичгээр бичихдээ гадаад үг тэмдэглэх зарчмаа санаарай.

Анна Франк нь Германы нацизмын үед амьдарч байсан еврей охин. Тэрээр Германы Майны Франкфурт хотод 1929 онд төрсөн бөгөөд 1945 онд буюу 15 насандаа еврейчүүдийг олноор хорих "Берген-Белсэн" лагерьт нас барсан юм. Түүний бичсэн өдрийн тэмдэглэл дэлхийн II дайны үеийн байдал, өөрийн амьдралдаа мэдэрсэн баяр хөөр, айдас зэргээ бичин үлдээж чадсанаараа дэлхийн алдартай нийтлэлийн нэгд зүй ёсоор багтдаг.

33 Хүүхдүүд ээ та нар дайны хүнд он жилүүдэд үе тэнгийнхээ охины бичиж үлдээсэн ухаарал, сургамжийг уншаад ярилцаарай.

[illegible]

34

а. Анна Франктай адил өөрийнхөө сонирхол, авьяас, ур чадварыг тодорхойлж бичээрэй.

б. Чиний ур чадвар ямар мэргэжилд илүү тохирохыг дүгнээрэй.

миний зорилго	миний авьяас	миний ур чадвар туршлага
* [illegible] ? * [illegible] ? * [illegible] ? * [illegible] ?	* [illegible] * [illegible] ?	* [illegible] * [illegible] ? * [illegible] ?

35

Эхээс тохирох үгийг нөхөж бичээрэй.

36

Эхэд буй дараах хэлцүүдийн утгыг ойлгож, холбоо хоршоо үгээр баяжуулан, тус бүрт өгүүлбэр зохион бичихдээ утга найруулгыг сайтар анхаараарай.

[illegible] ……	[illegible] ……	[illegible] ……

37

Үлгэрийг уншаад кириллээр галигласан хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

[illegible]

1

[illegible]

2

[illegible]

3

Удагсан үгэи цаган бугурул-ун эзэн сөни гарчу ирэтэл-э гэр-үн-хи ни эмүнэхи дэбсэг дэгэр-э нигэн мори байиху-йи үзэгэд гайихажу хүрбэл, хар-а бугурул жисү-тэи үзэгдэжэи. Сагугад чидүр-и ни үзэбэл йаг найиза-йин-хи ни чидүр байиху тула "хар-а бугурул"-и эрги уругу түлхижү орхижу гэн-э.

38 "Хар буурал, цагаан буурал" үлгэрийн төгсгөлийн хэсгийг уншаад хичээнгүйлэн бичээрэй.

4

39 а. Үлгэрийн агуулга сургамжийг дэлгэрүүлэн ярилцаарай.

б. Үлгэрийн гол санаанд тохирох 3-5 хэлц үг, зүйр цэцэн үг олж бичээд тус бүрийн утгыг тайлбарлаарай.

Дараах оньсогыг таагаарай.

балт /сүх/

40 Дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичихдээ онцолсон үгсийг ажиглан дүгнэлт гаргаарай.

утаа май нэгэн **удаа**	найздаа **итгэ** цагаан **идээ**	**орд** харш **урт** богино
бодлого **бод** будгаар **буд**	аргалын **цог** **цог** жавхлан	харгуй **зам** гэм **зэм**

41 Эхийг уншаад атаач зангаас үүсдэг гэм хорыг тоочин бичээрэй.

Кирилл үсгийн дүрмээр үгийн тэргүүн үед « ж » гийгүүлэгчийн дараа «и»-ээс бусад эгшиг бичдэг цөөнгүй үгийг үндэсний бичигт «ᠵᠢ - жи»-ээр бичиж тэмдэглэдэг.

42 Тайлбарын дагуу дараах үгсийг үндэсний бичгээр зөв бичээд, утгаар нь тохируулж холбоорой. Жишээлбэл:

жаал, жагсаал, жам, жөтөө, жуулчлал, жаран, журам, жуух, жавар, жороо, жад, жаргал, жолоо, жартгар, жонон

43 Цэгийн оронд тохирох үгийг эхээс олж холбоо үгийг гүйцээж бичээрэй.

Нисваанис - *Сэтгэлийн гэм нүгэл, алдал гэсэн утгатай эртний Согд хэлний үг. Согд хэлэнд «низваани» бөгөөд эртний Монгол хэлэнд олон тооны «-с» дагавартай болж хэвшээд, зовлон бүхнийг үүсгэгч буюу зөв сайн үйлд шамдан сэтгэлээ ариусган гэгээрэхэд саад болдог сэтгэлийн гэм алдлыг нэрлэдэг билээ.*

44 Дараах нэр үг бүтээх -д, -т дагаврын ялгааг сайтар ажиглаад жишээлж бичсэн үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Дагавар	Утга	Жишээ
Нэрээс үйл үг бүтээх -д дагавар	“-да, -дэ” дагаврыг нэр үгийн үндсэнд залгаж, голдуу уг зүйлийг барьж хэрэглэх утгатай үйл үг бүтээнэ.	ташуур - ташуурд, хөрөө - хөрөөд, бугуйл - бугуйлд, хөгжим - хөгжимд, чих - чихд, чулуу - чулууд, саван - саванд ...
Нэрээс үйл үг бүтээх -т дагавар	“-ту, -тү” дагаврыг нэр үгийн үндсэнд залгаж, тухайн үгээр нэрлэгдсэн юм шинээр буй болох утгыг илтгэнэ.	ээдэм - ээдэмт, сэвх - сэвхэт, өрөм - өрөмт, будан - будант, мөс - мөст, халтар - халтарт, хөөс - хөөст, гэм - гэмт, манан - манант ...

45 Үйл үндсүүдийг загварын дагуу хувилган үндэсний бичгээр бичээрэй.
Жишээ нь:

\+ га: - вч, - маар, - хлаар, - ж, - аад, - аагүй, - х

\+ уул: - ж, - аад, - сан, - даг, - вч, - хлаар, - аагүй

\+ ээ: - мэгц, - х, - мээр, - хүй, - ээд, - ээгүй, - ж

46 Эхийг уншаад даалгаврыг гүйцэтгээрэй.

а. Эхээс зүйр цэцэн үгсийг ялган бичээд утгыг тайлбарлаарай.

б. Хэлээр үйлдэх нүглийн хор уршгийг ярилцаарай.

[illegible]

47 а. Эхэд өнгөөр онцолсон үгсийг ажиглаарай.

б. Доор өгсөн А, Б, В хэсэгт буй үгсийг үндэсний бичгээр бичээд, харьцуулан ажиглаарай.

А	Б	В
даваа, мэдээ, алдаа, оноо, сэхээ, харваа	сурга, нисгэ, шийтгэ, өсгө, нийтгэ, гарга	оньсого, углуурга, найруулга, давхарга

[illegible]

1. - **га**[4] - Нэр ба үйл язгуур үндсэнд залгаж, тухайн юмны шинж чанар бүхий утгатай нэр үгийг бүтээнэ.

2. - **аа**[4] - Үйл үгийн язгуур үндсэнд залгаж, тухайн үйлийн үр дүнд буй болсон хэрэг юм зэргийг заасан нэр үг бүтээнэ.

3. - **га**[4] - Үйл үгийн язгуур үндсэнд залгаж бичдэг бусдаар үйлдүүлэх хэвийн нөхцөл.

[illegible]

48 Эхийг уншиж, шуналын хор хөнөөлийн тухай ярилцаад, хураангуйлан бичээрэй.

"Кирилл үсгийн дүрэм"-ээр "ш"-ийн дараа "и"-ээс бусад эгшиг бичдэг цөөнгүй үгсийг монгол бичигт "ши"-ээр бичдэг тул тэдгээрийг тогтоож аваад нэмэлт жишээгээр баяжуулаарай.

Жишээ нь: **шу**нах- **ши**нуху, **шу**дарга- **ши**дургу

49

а. Дээрх дүрмийн дагуу дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичээд тохирох үйл үгтэй нь холбоорой.

б. Үүссэн холбоо үгсээр өгүүлбэр зохион бичээрэй.

шавар шууд

шалтгаан шуудан

шуурга шүд

шөрмөс шүүдэр

шувуу шүлэг

50

Дараах үгсийг үйлийн төгсгөх нөхцөлөөр хувилган бичээрэй.

Үйл үндэс	Биеэр төгсгөх нөхцөл	Цагаар төгсгөх нөхцөл
түш -		
хуур -		
хүс -		
сур -		

а. “Авах гээхийн дөрвөн мөрт” сургаалын хэсгийг уншаад эхийн утга санаатай хэрхэн холбогдож байгааг тайлбарлаарай.

б. Таталган бичгээр бичсэн хэсгийг хамтран уншаарай.

51

а. Эхийг уншаад бүтцээр задалсан үгсийг зөв холбон бичээрэй.
б. Уур бухимдлыг галтай зүйрлэснийг тайлбарлаарай.
в. “Уур биеийг зовооно” сэдвээр ярилцлага хийж, уурын мунхгаас гарах уршгийг жагсаан бичээрэй.

[illegible]

52

Дараах дүрс ялган бичих үгсийг холбоо, хоршоо үгээр дэлгэрүүлэн бичээрэй.

өглөг	хайр	уур
[illegible]	[illegible]	[illegible]

53

Дараах бичил эхийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Өөрийгөө хянах чадвар нь тухайн хүн нийгэмшиж оршихуйн гол оньс юм. Өөрийгөө хянаж чадвал эрхээ зөв эдэлж, үүргээ зөв биелүүлж, хариуцлагыг ч хүлээж чадна. Мэдлэг боловсрол, сэтгэл санаа, зан ааш, ёс суртахуун нь тухайн хүнийг тодорхойлно.

[illegible]

54 Эхийг анхааралтай уншаад, гол санааг 30-50 үгэнд багтаан хураангуйлан бичээрэй.

[illegible]

55 а. Дараах зүйр цэцэн үгийг эхтэй холбон утгыг дэлгэрүүлэн ярилцаад өөртөө дүгнэлт хийгээрэй.

б. Зүйр цэцэн үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Залхууд охиноо бүү өг
Согтууд морио бүү өг

Залхуугаас заяа зайлах
Зальтнаас шударга холдох

Залхуу аймхай хоёр
Зориг ажил хоёрт хортой

Залхуу хүн гэрийн буг
Заваан хүн хувцасны буг

Залхуугийн гадаа түлээгүй
Залгидгийн гэрт хоолгүй

Залхуу хүнд шалтаг мундахгүй
Зальхай хүнд ааш мундахгүй

56 Нэр үг бүтээх - [illegible] дагавар бүхий үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

- эрдэм
- зүтгэл
- сурлага
- жигүүр
- зориг
- сая
- сэтгэл
- хор
- туурга
- оюун

[illegible]

57

а. Биеийн ба сэтгэлийн гэм нүглийг ухаарлаар засч болохыг үлгэрийн үйл явдлаар дүгнэн ярилцаарай.

б. Үлгэрийн үргэлжлэл хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

... Вангонжалба хар цагаан чулуугаар сэтгэлийнхээ гэмийг зассан түүхтэй. Муу үйл бодогдоход хар чулуу, сайн үйл бодогдоход цагаан чулуу өмнөө тавьдаг байсан ба сүүлдээ цагаан чулуу нь олон болсоор сэтгэл нь бүрэн гэгээрсэн гэдэг.

58 Дараах эхийг уншаад бие, хэл, сэтгэлээр үйлдэх гэмүүдийг тоочин бичээрэй.

Ч.Дандаа

59 Дараах сургаал үгийг үндэсний бичгээр бичээд, утгыг тайлбарлан ярилцаарай.

Чихэндээ нүгэлт үйлийг бүү сонсъё хэмээн хичээгтүн
Нүдэндээ самуун өнгийг бүү үзье хэмээн хичээгтүн
Амандаа чалчаа шалигийг бүү өгүүлье хэмээн хичээгтүн
Санаандаа хортой сэтгэлийг бүү үүсгэе хэмээн хичээгтүн.

Энэ дөрвөн үйлийг хичээн чадваас хэдий бурхан эс боловч сайн хүн болох нь магад болой хэмээн сударт өгүүлсэн байдаг.

60 Эхэд буй дараах үйл үндсийг хувилган бичиж дүрмээ сэргээн бататгаарай.

үүс- + -гэ:
- -сэн
- -ээгүй
- -мээр
- -ж
- -вч
- -хлээр
- -нгүүт

сана- + -гд:
- -сан
- -аагүй
- -маар
- -ж
- -вч
- -хлаар
- -нгуут

61 Эхийг уншаад газар ус, овог аймаг, хүний нэрийг ангилан бичээрэй.

1

62 Тэмүжинийг хүчирхэг болгоход нөлөөлсөн гол хүчин зүйлсийг тоочин бичээд ярилцаарай.

2

Үйлээс нэр үг бүтээх " [illegible] " дагавар нь гол төлөв тухайн үйлийг гүйцэтгэх багаж хэрэгслийг заасан нэр үг бүтээнэ. Харин " [illegible] " дагавар нь үйлийн үр дүнг заасан хийсвэр утгатай нэр үг бүтээнэ.

63 Дараах таавры таагаад дагаврын ялгааг нүдлэн тогтоогоорой.

[illegible]

Э.Эрдэнэзуу. Монгол бичигт суралцах зугаатай тааврууд.

64 Эхийн үргэлжлэлийг уншаад Тэмүжинээс суралцах зан чанаруудыг жагсаан бичээрэй.

3

[illegible]

Эртний монгол хэлний ᠪᠤᠯᠢ - гэдэг үйл язгуур булаах гэсэн утгатай. Хожим -ᠶ᠎ᠠ дагавар нэмж бичсэн бөгөөд зүй бусаар хүч түрэн авах утгатай ᠪᠤᠯᠢᠶ᠎ᠠ гэдэг үг болжээ. Мөн нэр үг бүтээх -ᠬᠠᠢ дагавар залгавал ёс бусаар мэхлэх утга бүхий булхай ᠪᠤᠯᠢᠶᠠᠬᠠᠢ гэсэн үг үүснэ.

65 Дараах уртатгалын хэлбэрийг сайтар ажиглаад, жишээлсэн үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Эгшгээр төгссөн үйл үгийн үндсэнд залгах бусдаар үйлдүүлэх хэвийн -ᠭ᠋ᠠ ・ -ᠭᠡ ・ -ᠶ᠎ᠠ дагавар.

Уртатгал	Тайлбар	Жишээ
ЙА-ийн уртатгал (ЭЙЭ)	Үйл үндсийн тэргүүн бус үеийн урт эгшийг Монгол бичгийн хэлэнд их төлөв "ᠶ᠎ᠠ - йа"-ийн уртатгалаар бичнэ.	булаа-, мяраа-, хараа-, угаа-, тушаа-, долоо-, ороо-, хичээ-, эмээ-, мишээ-, үлээ-, ханиа-, суниа-
ГА-ийн уртатгал (ЭГЭ)	Дараах үйл үндсийн тэргүүн бус үеийн урт эгшгийг "ᠭ᠋ᠠ ・ ᠭ᠋ᠠ ・ ᠭᠡ ・ ᠭᠡ - га[4]" -ийн уртатгалаар бичнэ.	тархаа-, унагаа-, залхаа-, гүйцээ-, үлдээ-, түгээ-, өнгөрөө-, агшаа-, хөнөө-

66 Дараах зүйр цэцэн үгсийг хичээнгүйлэн бичихдээ цэгийн оронд тохирох үгийг гүйцээгээрэй.

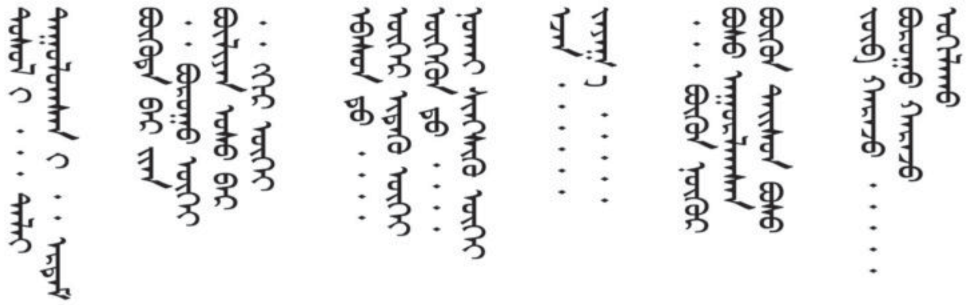

Ардын уран зохиолч Д.Пүрэвдоржийн “Чингис” шүлгийн хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Амар заяа хомс доголон нулимст хорвоод
Аврах тавилан мөхөс долоон үеийн тэртээд
Атаа хорслын манцуйд Есүхэйн хүү өсөж
Аян дайны онгодоор есөн тугаа тахисан юм.

Огоорох - орхих, хаях, мартах

67 Хичээнгүй бичгээр бичсэн хэсгийг хуулан бичээрэй.

4

[illegible]

5

[illegible]

68

а. Дээрх эхээс гадаад үгийг ялган бичээрэй.

б. Чингис хааны байгуулсан гавьяа өнөөг хүртэл үнэ цэнтэй байгаагийн учир нь юу вэ? Дүгнэн ярилцаарай.

в. Чингис хаан дэлхийн хүн гэдгийг нотолсон өгүүлбэрийг эхээс олоод хичээнгүйлэн бичээрэй.

69 Эхэд байгаа үйл үгсийг холбох эгшгийн дүрмээр ангилан хүснэгтэд ялган бичээрэй.

өгсөн, байгуулсан, сүлжилдүүлэн, үндэстэн, нийлүүлсэн, булаалдагч, оруулж, хамтатгаж, өрсөлдөн, төрсөн, бутарсан, бүрдүүлэв

Шууд залгаж бичсэн	Гэдсээр холбосон	Үеэр холбосон

70 Дараах үйл үгсэд нэр үг үүсгэх "– ᠯᠲᠠ" дагаврыг залгаж бичээрэй.

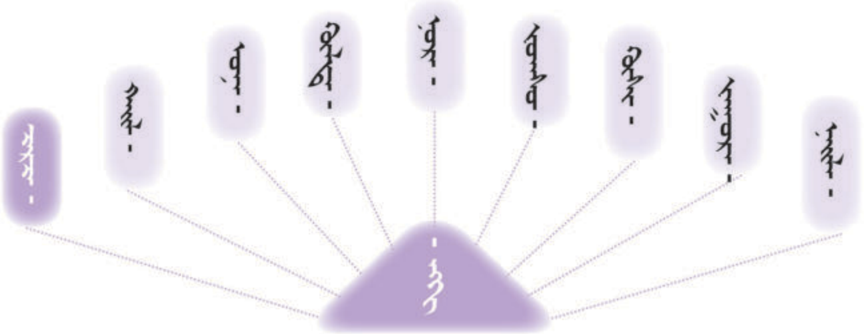

71 Эхийн тавдугаар хэсгээс тохирох үгийг олж бичээрэй.

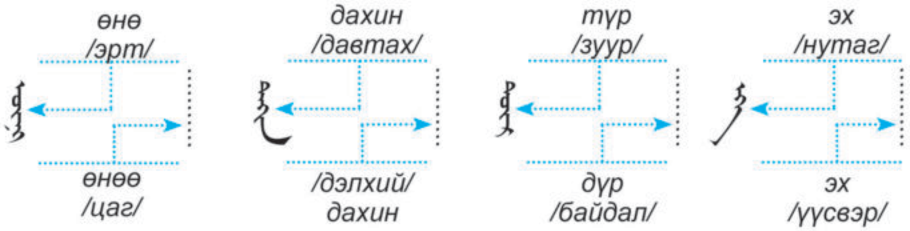

72 Эхэд буй дараах үйл үгтэй ойролцоо утга бүхий үг гурваас доошгүйг бичээрэй.

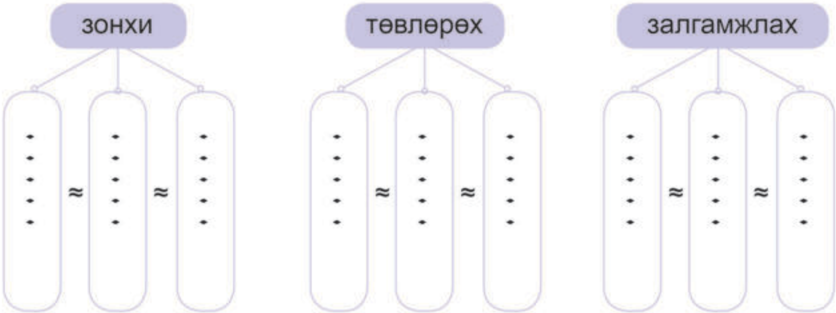

73 а. Эхийг уншаад "Шударга занг эрхэмлэхүй" сэдвээр эх зохион үндэсний бичгээр бичээрэй.
б. Хоёрдугаар хэсгийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

[illegible]

74 Нэр үг бүтээх - [illegible] , - [illegible] дагавар бүхий үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

бут	гэгээ	баян	нуруу	үс	хөрс
	оюун	шүлт	хүчил	царай	

75 Дараах өгүүлбэрийг толь бичиг ашиглан үндэсний бичгээр бичээрэй.

Чингис хааны хүзүүг харваж шархдуулсан Зургаадайг үнэнээ хэлж хэргээ хүлээсэнд өршөөн Зэв хэмээн нэрлэж, насан туршийн үнэнч нөхрөө болгосон билээ.

76 Дараах эхийг уншаад "сэтгэлийг хураах" гэсэн үгийн утгыг тайлбарлаарай.

77

а. Чингис хааны тухай Италийн алдарт жуулчин Марко Поло юу гэж үнэлсэн бэ?

б. Эхэд өнгөөр ялгасан үгсийг бүтцээр задлан тайлбарлаарай.

78 Чингис хаан ард олондоо хүндлэгдсэн эзэн болохыг илэрхийлсэн хэсгийг хичээнгүйлэн хуулан бичээрэй.

79 Эхээс тохирох үгийг олж холбоо үгийг гүйцээн бичээрэй.

80 а. Эхэд буй "шагнах" гэдэг үгийг бүтцээр задлаад дараах үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй. Нүдлэн тогтоогоорой.

жигнэх, гагнах, эгнэх	зөгнөх, сөгнөх, тэгнэх
бигнэх, цэгнэх, чагнах	агнах, тагнах, тугнах

Эмийг тунгаар хэмжихийг тугнах гэж хэлдэг.

б. Дээрх үйл үгсийг тохирох нэр үгтэй нь харгалзуулаарай.

Тайлбарыг уншаад жишгийн дагуу холбоо үг бүтээгээрэй.

Үйл үг бүтээх "-ги - " дагаврыг авиа дуурайх язгуур үгэнд шууд залгаж бичнэ гэдгийг анхаараарай.

тур	жир	дар	хар	шар	сар	цал	шаа	шуу	сий	хүү

Үйл үг бүтээх дагавар

Тодотгон холбохын **-Х** нөхцөл

[illegible]

81 а. Эхийг уншаад, бусдад итгэл хүндэтгэл үзүүлэхийн ач тусыг ярилцаарай.
б. Эхийн хоёрдугаар хэсгийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

[illegible]

[illegible]

82 "Чингисийн билиг" сургаалын хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Үйл хэдий өчүүхэн болбоос ч
Эс хичээвээс үл болъюу
Хүний хөвгүүн хэдий сайн төрөвч
Эс сургаваас цэцэн үл болъюу

Би хэмээн биеэ таньж
Билиг оюунаа хурцалтугай
Зүдэрч бүтээсэн төрийг минь
Зөв сайнаар застугай

83 а. Барын тиг, бийрийн тигийн бичвэрийг харьцуулан уншиж онцлогийг тодорхойлон ярилцаарай.

б. Бийрийн бичвэрийг хичээнгүйлэн бичээрэй.

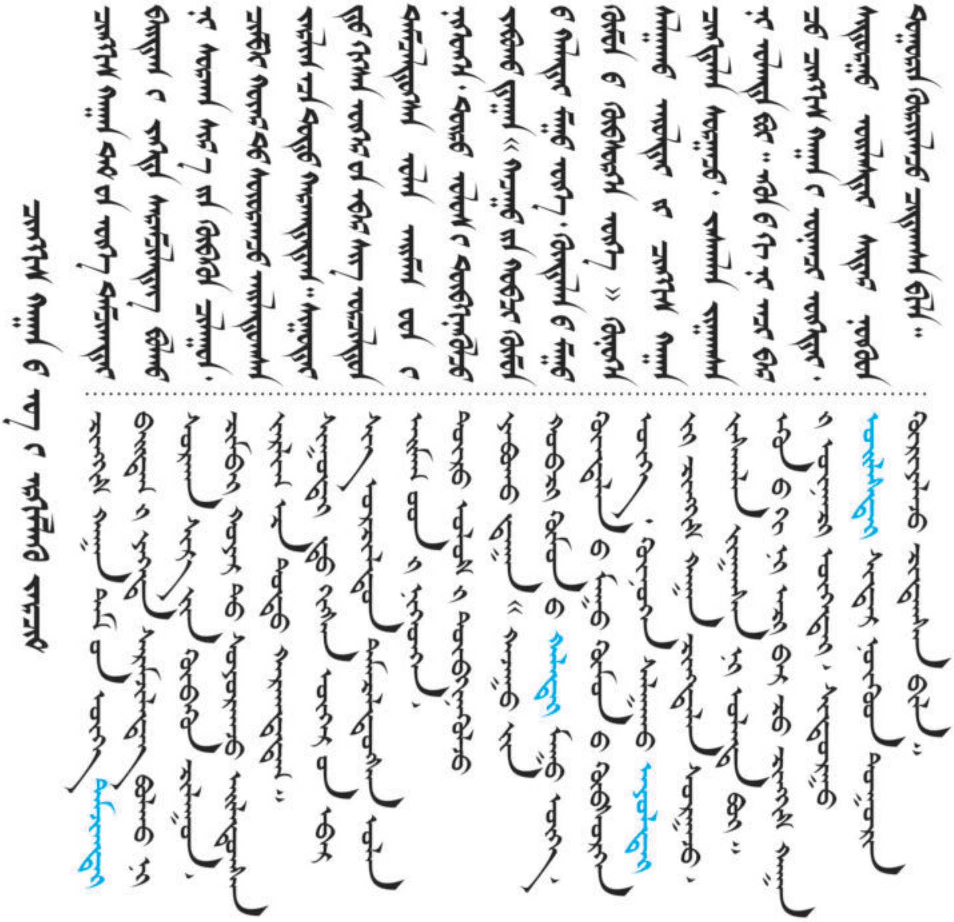

84 Чингис хааны тухай бичил эхийг толь бичиг ашиглан үндэсний бичгээр бичээрэй.

Чингис хааны төрөө тохинуулах хаан хүний ухаан, цэрэг цуухаа засах жанжин хүний ухаан, гадаад улстай харьцах алтан аргамжийн бодлого, иргэн албатынхаа сэтгэлийг татах эрдэм, алдаагаа засаж өөрийгөө үл зөвтгөх эгэл даруугийн эрдэм зэргээс нь тунгаан үзвэл Чингис хаан тухайн цагаасаа хол түрүүлсэн суут хүн байсныг ойлгож болох юм.

85 Дараах үгсийг үйлийн нөхцөлөөр хувилгаарай.

зас -
- маар
- лтай
- хуй
- лгүй
- шгүй
- гч
- сан

сийл -
- мээр
- х
- хүй
- лгүй
- шгүй
- гч
- сэн

тойр -
- дог
- х
- вч
- хүй
- моор
- оогүй
- сон

а. Дараах нэр үг бүтээх -т, -тай[3] дагаврын ялгааг сайтар ажиглаад жишээлж бичсэн үгсийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Дагавар	Утга	Жишээ
Нэрээс нэр үг бүтээх -т дагавар - [illegible]	Нэрийн язгуурт "-т" дагавар залгаж, уг зүйлийн буй бүхийг заасан нэр үг бүтээнэ.	маяг-маягт, алба-албат, харьяа-харьяат, хутаг-хутагт, хам-хамт гэх мэт.
	Мөн тухайн зүйлээр шинж тэмдэг болгон нэрлэсэн газар усны нэр бүтээсэн нь их буй.	харгана - Харганат, чулуу - Чулуут, эрдэнэ - Эрдэнэт, зос - Зост, овоо - Овоот гэх мэт.
Нэрээс нэр үг бүтээх -тай[3] дагавар - [illegible]	Нэр үгийн язгуур, үндсэнд залгаж нэг юм нөгөө юманд агуулагдаж байгаа нь тухайн юмны шинж тэмдэг болсон нэрийг бүтээнэ.	цас - цастай, чийг - чийгтэй, тус - тустай, эрдэм - эрдэмтэй гэх мэт.

Нэр үгэнд тэмдэг нэр бүтээх -тай[3] дагаврыг залгахдаа тухайн үгтэй нь нийлүүлж бичнэ. Харин хамтрахын тийн ялгалын -тай[3] нөхцөлийг тухайн үгээс ямагт салангид бичдэгийг анхаараарай. Жишээ: **замтай** газар ([illegible]) - салаа **замтай** ([illegible])

б. Өмнөх тайлбарыг уншаад дараах зүйр цэцэн үгсийг үндэсний бичгээр бичихдээ цэгийн оронд тохирох үгийг нөхөж бичээрэй.

[illegible]

хэрэгтэй, өстэй, сайнтай, зунтай, ээжтэй, сайтай, урттай, өвстэй, тустай, жаргалтай, тууштай, замтай, зудтай, өстэй, хэрэгтэй, сайтай

86 Эхийг уншаад цэвэр сайхан бичээрэй.

87 Ардын уран зохиолч Д.Пүрэвдоржийн "Чингис" шүлгийн дараах хэсгийг үндэсний бичгээр бичээрэй.

Хөх Монголын дэвээн тэнгисийн шуургыг ярж
Хөмхий зуусан ертөнц Чингисийн өмнө сөхөрсөн юм
Хөлөг морьдын туурай өрнө дорныг цөмлөж
Хөл нүцгэн хорвоо халуун нурам гишгэсэн юм

Тийм ээ, дайны мөрөөр цагаан сүү урсаагүй
Тийм ээ, дайчдын сүрийг цагийн саалт мартаагүй
Тийм ээ, Чингис өндөр Алтайд зартай юм
Тийм ээ, Чингис өнөөдөр ч гэсэн нэртэй юм

Даган чимэх үг "-аа^4"-г "- ᠶ" гэж бичнэ. Жишээ нь:

88 Дараах үгсийг дүрмийн дагуу зөв бичээд өгсөн үгтэй утгаар нь тохируулж холбоо үг бүтээгээрэй.

- сх -	- дх -
дурсгал	бэлтгэл
амьсгал	удиртгал
тусгал	нэгтгэл
урсгал	бататгал
дэвсгэр	тэгшитгэл
өмсгөл	шигтгээ
хувьсгал	сөгтгөх
төгсгөл	айлтгал

МЭДЛЭГ БАТАТГАХ ДАСГАЛ

1. Тохирох үгийг нөхөж бичээрэй.

   а. мөр   б. хөх   в. хүлэг   г. бүл   д. дал

2. Монголын уламжлалт анагаах ухаанд хүний биеийг юу юу бүрдүүлдэг гэж үздэг вэ? Гүйцээн бичээрэй.

   а. Гурван махбод: 1. хий   2. .....   3. ....

   б. Долоон тамир: 1. мах   2. цус   3. ...   4. ...   5. ...   6. ...   7. ...

3. Үйлээс нэр үг бүтээх бүлэг дагаврыг сонгоорой.

   а.   б.   в.   г.

4. Тааврыг таагаад хариуг оролцуулан өгүүлбэр зохиогоорой.

5. Үндэсний бичгээр бичихэд эгшгээр төгссөн үйл үндэстэй хэсэг аль вэ?

1. бод-, зас-	2. ол-, хад-	3. хүс-, ав-	4. хэл-, захь-
ид-, өг-	айлд-, дад-	хар-, ор-	зогс-, зур-

6. Хаалтад буй үгийг цэгийн оронд нөхөж бичээрэй.

а. ...... (цэм) ......, ... (цэмийг) ......

б. ...... (авлагаа) ......, ... (өөлөгөө) ......

в. ...... (өглөгийг) ......, ... (авлигад) ......

7. Дараах -лт (-) төгсгөл бүхий үгсийг сайтар ажиглаад, үйлээс нэр үг бүтээх -лт дагавар залгаж бүтээгүй үгийг олоорой.

А. Б. В. Г.

8. Аль нь - , - дагаврыг авах вэ?

А. түлхүүр Б. алчуур В. ичгүүр Г. хадуур Д. идүүр Е. сэлүүр

9. Дараах зүйр цэцэн үгсийг хичээнгүйлэн хуулан бичихдээ тохирох нөхцөл, дагавруудыг нөхөж гүйцээгээрэй.

-у, -аца, - эцэ, -йин, -тай[3]*, -йи, -гсан*[2]*, -даган*[2]*, -бан*[2]*, -бал*[4]

10. Гэвээс зохих гэм алдлыг гүйцээн бичээрэй.

А. шунал Б. ..... В. залхуу Г. .... Д. мунхаг

11. "Ертөнцийн дөрвөн эрдэнэ"-ийг зөв тохируулсан хэсгийг олоорой.

1.	2.	3.	4.	а.	б.	в.	г.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

1. 1а, 2г, 3б, 4в
2. 1б, 2в, 3а, 4г
3. 1в, 2а, 3г, 4б
4. 1в, 2б, 3г, 4а

12. "Ертөнцийн дөрвөн эрдэнэ"-д буй "багтаамжит" гэсэн үгийн утга аль вэ?

А. хүчтэй Б. том биетэй В. зальтай Г. ухаантай

13. Чингис хааны зарчмуудыг гүйцээж бичээрэй.

А. Эвийг эрхэмлэх зарчим
Б. Бусдын сануулгаар бурууг засах зарчим
В. ....
Г. ....

14. Дараах он цаг, тоонуудад хамаарах гол үйл явдлыг өмнөх эхүүдээс олж харгалзуулан бичээрэй.

᠑᠑᠖᠒ (...), ᠗᠙ (...), ᠓᠒ (...),
᠑᠑᠘᠙ (...), ᠑᠒᠐᠖ (...),
᠑᠑᠗᠔ - ᠑᠒᠐᠖ (...) ᠗᠐ [illegible] (...)

15. Дараах үгсийг үйлийн нөхцөлөөр хувилган бичээрэй.

Үйл үндэс	Биеэр төгсгөх нөхцөл	Тодотгон холбох нөхцөл
чад -	[illegible]	[illegible]
шийд -		
шалга -		
гар -		

16. Өмнөх эхүүдийг дахин уншаад, ойлголтоо бататган Чингис хааны тухай 80-100 үгтэй хэрэг найруулал зохион, үндэсний бичгээр бичээрэй.

ГАДААД ҮГ

Бид эх хэлнийхээ үг бүрийн үг учрыг үндэсний бичгээрээ бичиж, үгийн язгуур, бүтээврийн утга, агуулгын гүн гүнзгийг ойлгож мэддэг билээ. Дэлхийн аль ч хэлэнд өөр бусад хэлний үг нэвтрэх нь жам ёсны үзэгдэл юм. Бусдын хэлнээс өөрийн хэлийг хэт давуу үзэх нь зохисгүй бөгөөд харин өөрийн эх хэл, үндэсний бичгээ сайтар эзэмших нь тухайн хүнийг хэр зэрэг эх оронч эсэхийг тэнсэж мэдэх гол хэмжүүрийн нэг мөн.

Үндэсний бичиг нь монголчуудын баялаг түүхийг мянгаад жил тэмдэглэж ирсний хувьд тэр хэрээрээ харь үгийг тэмдэглэх чадвар нь боловсорсоор иржээ.

Монгол хэлэнд идэвхтэй хэрэглэдэг гадаад үгийн бичлэгийг тогтоон, утга гарлыг нь уншиж мэдлэгээ арвижуулаарай.

фронт
"дух, магнай" гэсэн утгатай франц гаралтай, герман хэлний үг.

феодал
"эзэмшигч" гэсэн утгатай латин хэлний үг.

ферм
Франц хэлний үг. Хуучин нэгдэл, сангийн аж ахуйд, одоо хөдөө аж ахуйн алив нэг салбарыг дагнаж эрхэлсэн аж ахуй.

физик
"байгаль" гэсэн утгатай герег үг. Бодосын ахуй чанар, тогтоц, түүний хөдлөх ба хувилах хэлбэр, сав байгалийн ухааны үндсэн шинжлэх ухаан. Бас "бодос зүй" гэж хэлдэг.

депо
франц хэлний “агуулах, тавьдаг газар” гэсэн утгатай үг, галт тэрэг байрлах ба засварлах газар.

асфальт
“барьцалдуулах” гэсэн утгатай герег үг. Монгол хэлээр цардас гэнэ.

фонд
"суурь, үндэс" гэсэн утгатай латин гаралтай франц хэлний үг.

фабрик
"үйлдэх, урлах танхим" гэсэн утга бүхий латин үг.

физиологи
"байгаль + судлал" гэсэн утгатай герег үг. Бие махбодын үйл ажиллагааг судлах ухаан.

диссертаци
“шүүн хэлэлцэх, судлах” гэсэн латин үг, эрдмийн зэрэг хамгаалах зохиол.

гимнастик
угтаа герег үг, бие махбодыг чийрэгжүүлэн хөгжүүлэх бүх төрлийн дасгалууд.

вакуум
“хоосон, хоосон орон зай” гэсэн утгатай латин үг, хийг соруулан авсан хоосон сав, гаднаас шингэн бодос, агаар үл нэвтэрнэ.

философи
"дурлах + үг" гэсэн утгатай герег үг. Гүн ухаан.

аттестат
“гэрчлэх” гэсэн утгатай латин үг.

автомат
“өөрөө үйлдэх” гэсэн герег үг, өөрөө хөдөлж ажилладаг хэрэгсэл.

барометр
Баро гэдэг нь “хүнд буюу даралт” гэсэн утгатай герег үг, агаарын даралтыг хэмжих багаж.

бентос
Бентос – герег хэлний “гүн, гүнзгий” гэсэн үг, гүн далайн ёроолын амьтад ба ургамлуудын ерөнхий нэр.

бокс
“цохилт” гэсэн утгатай англи үг, нударгаар буюу тусгай зориулан хийсэн бээлий өмсөж, зохих дүрмээр зодолдон тэмцэх спортын нэг зүйл.

бригад
“нэгтгэл” гэсэн утгатай франц үг.

вальс
“эргэлдэн гулсах” гэсэн утга бүхий герман гаралтай франц үг.

виз
“анхаарсан, үзсэн” гэсэн утгатай латин үг.

геометр
“газар хэмжих” гэсэн утгатай герег үг, хэмжих ухаан.

департмент
Франц хэлний “хэсэг, салбар, анги” гэсэн үг.

атом
“цааш хуваагдахгүй” гэсэн утгатай герег үг.

аккумлятор
“цуглуулах, хураах” гэсэн утгатай латин үгээс гаралтай.

аттак
“дайрах, довтлох” гэсэн утгатай франц гаралтай герман үг.

график
герег хэлний “зурмаг, зурдас” гэсэн утгатай үг.

бидон
“тогоо сав” гэсэн франц үг, хавхаастай гонзгор бортгон сав, ярианд битон гэх нь буй.

ботаник
“өвс, ургамал” гэсэн герег үг, ургамал судлал.

диаметр
Герег хэлний “голч, хөндөл” гэсэн үг, голч шугам.

бронз
1511 онд анх тэмдэглэгдсэн франц үг, зэс, цагаан тугалга хоёрыг нийлүүлэн будах, чимэглэхэд хэрэглэх нунтаг.

валют
“үнэ, үнэлэх” гэсэн утгатай латин гаралтай итали үг.

вирус
“хор” гэсэн утгатай латин үг.

декан
Эртний латин хэлний “цэргийн аравтын ноён” гэсэн утгатай үг.

десант
“буух” гэсэн утгатай франц үг.

диаграмм
“зураас, зурдас” гэсэн утгатай герег үг, жишиг зураг.

диспетчер
Зохицуулах гэсэн утгатай англи хэлний үг.

бактери
“савханцар” гэсэн утгатай герег үг, нян.

арми
“зэвсэглэсэн” гэсэн утгатай франц үг.

берилл
Угтаа герег үг. Берилли ба хөнгөн цагаан эслээр бүрэлдсэн шаравтар ногоон өнгөтэй эрдэнэ чулуу.

бром
“өмхий, самхай” гэсэн утгатай герег үг, коллодийн бүлэгт багтах бөгөөд хүрэн улаан шүлт бүхий шингэн бодос.

волейбол
“нисгэн цохих бөмбөг” гэсэн англи нийлмэл үг.

генерал
“гол, ерөнхий” гэсэн утгатай латин үг, цэргийн дээд тушаалын цол.

грамм
“жингийн бага нэгж” гэсэн утга бүхий герег гаралтай франц үг.

бетон
“уулын буюу уурхайн давирхай” гэсэн латин гаралтай франц үг, цемент зэрэг барилдан зууралдаж нягтрах уусмалаар зуурсан, хайрга сайраар бүрэлдсэн холимог зүйл, гахиур, хатсаны дараа маш хатуу чанартай болдог.

динам
“чадал” гэсэн утгатай герег үг, цахилгаан гүйдэл гаргах хэрэгсэл.

домкрат
Угтаа өргүүр гэсэн утгатай холланд үг. Монгол хэлний хар ярианд данхраад гэдэг.

батальон
Угтаа франц үг, хэд хэдэн суман-гаас бүрэлдсэн цэргийн анги.

амбулатори
“хөдөлгөөнт буюу явуулын” гэсэн утгатай латин үг.

биологи
“амь, амьдрал судлал” гэсэн герег үг, амин судлал, байгалийн шинжлэх ухааны нэгэн гол салбар.

вагон
“тэрэг” гэсэн утга бүхий герман гаралтай франц үг, зорчигчид, ачаа тээвэрлэхэд хэрэглэх тусгай төмөр замаар явахад тохирсон дугуй бүхий тэрэг.

гварди
“хамгаалах цэрэг” гэсэн утгатай итали үг орос хэлээр дамжин иржээ.

дивиз
“ангилах, хуваах” гэсэн утга бүхий латин гаралтай франц үг, хэд хэдэн хорооноос бүрэлдсэн цэргийн нэгдэл анги.

градус
Латин хэлний “хэм, шат, гишгүүр” гэсэн утгатай үг.

бензол
“анхилмал жимүүс” гэсэн араб үгнээ “тос” гэсэн латин үг залгажээ. Нүүрстөрөгч, чулуун нүүрсний давирхайгаас нэрж авдаг, өнгөгүй, шатах шингэн бодис.

Я.Цэвэл. Монгол хэлний товч тайлбар толь.

ГАРЧИГ

Нэгдүгээр бүлэг
МОНГОЛ ӨВ СОЁЛ 5

Аялгуу сайхан монгол хэл 5
Монгол улсын дархан хил 17
Уламжлалт соёл, зан үйл 26
Мэдлэг бататгах дасгал 36

Хоёрдугаар бүлэг
МОНГОЛ АХУЙ, БЭЛГЭДЭЛ, ЦЭЭР 39

Нүүдэлчин монгол ахуй 39
Байгалиа хамгаалах уламжлал 61
Мэдлэг бататгах дасгал 77

Гуравдугаар бүлэг
БИЕ, ХЭЛ, СЭТГЭЛИЙН ТӨЛӨВШИЛ 80

Хүн бол бие, хэл, сэтгэлийн цогц 80
Гэвээс зохих гэм алдал 95
Эзэн Чингисийн эмхлэн жолоодох ухаан 106
Мэдлэг бататгах дасгал 118

Гадаад үг 121